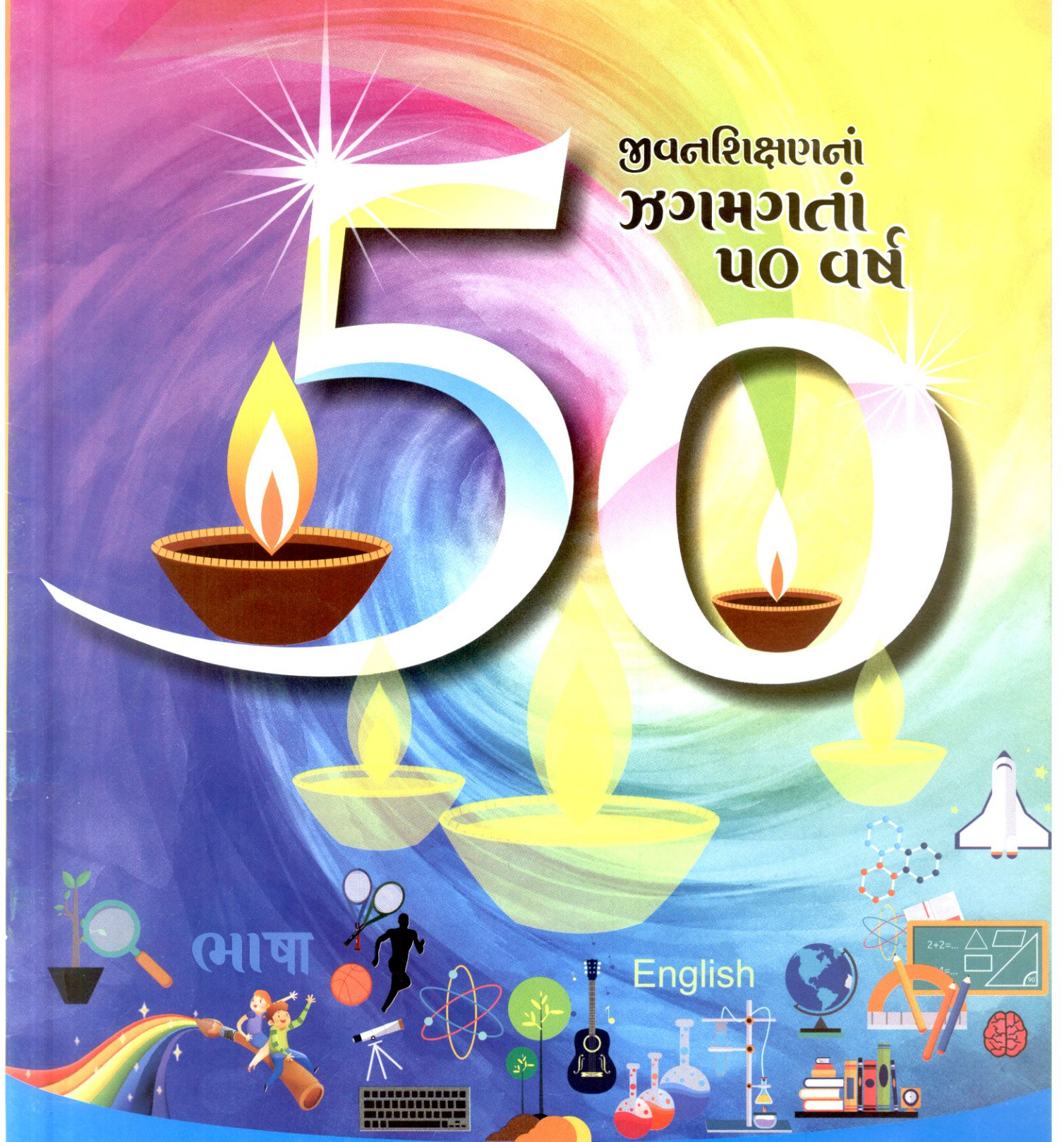

Date of Publication 15th Posted on Every Month | ISSN 2394-4641

જીવનશિક્ષણ

ઓક્ટોબર
૨૦૧૭

જીવનશિક્ષણનાં
ઝગમગતાં
૫૦ વર્ષ

ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ
ગાંધીનગર

પ્રિય શિક્ષકમિત્રો,

નૂતન વર્ષાભિનંદન

अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जन शलाकया ।
चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥

‘અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી પીડાતા મનુષ્યનાં ચક્ષુઓમાં જ્ઞાનનું આંજળ આંજીને ચક્ષુઓને ઉઘાડે છે તેવા ગુરુને વંદન.

દીપાવલી અને નૂતન વર્ષના પ્રારંભે પોતાના વિવિધ સોપનોથી માનવીને/વિદ્યાર્થીને જ્ઞાનના વિશાળ અને વિરાટ વિશ્વમાં દૃષ્ટિ આપનાર શિક્ષકમાં આ સ્વાભિમાન અને શ્રદ્ધા પુનઃ પ્રગટે, હું રાષ્ટ્રકાર્ય કરું છું, રાષ્ટ્ર ઘડતર કરું છું, માનવ ઘડતર કરું છું, મારો વ્યવસાય ઉદ્ધાત છે, એવી મંગલ ભાવના પ્રગટે.

આવો, આ નૂતન વર્ષે શુભ ભાવનાઓ, હૃદયની સરચાઈ અને અનંત પ્રેમ દ્વારા સમગ્ર બાળવિશ્વને પોતીકું કરી લઈએ...

સમગ્ર જીસીઈઆરટી પરિવાર

જીવનશિક્ષણ

મૂળ સ્વરૂપ 'શાળાપત્ર' સ્થાપના ઇ.સ. ૧૮૬૨

સળંગ વર્ષ : ૫૦

અંક : ૧૦

સલાહકાર સમિતિ

ડૉ. ટી.એસ. જોષી, નિયામક, જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર	અધ્યક્ષ
શ્રી બી.સી.સોલંકી, સચિવ, જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર	સભ્ય
શ્રી વી.આર.ગોસાઈ, પ્રોજેક્ટ ઓફિસર, જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર	સભ્ય
ડૉ. કે.કે.કરકર, પ્રાચાર્ય, ડાયેટ - જૂનાગઢ	સભ્ય
ડૉ. આશાબેન બરાસરા, ડાયેટ- અમદાવાદ - ગ્રામ્ય	સભ્ય
તંત્રી : શ્રી વી.આર.ગોસાઈ, પ્રોજેક્ટ ઓફિસર, જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર	
સહતંત્રી : ડૉ. ઋતા એ. પરમાર, રીસર્ચ એસોસિએટ, જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર	

સંપાદક મંડળ

શ્રી ઇન્દ્રવદન વી. પટેલ (ગાંધીનગર)	ડૉ. બી. પી. ચૌધરી (પાટણ)
શ્રી યોગેશ કે. પટેલ(નવસારી)	શ્રી સંજય ઠાકર (ભુજ)
શ્રી સી. ટી. ટુંડિયા (સુરેન્દ્રનગર)	શ્રી હિરેન વ્યાસ (નવસારી)
શ્રી કલ્પેશ પટેલ (ગાંધીનગર)	શ્રી ડી. જે. ચાવડા (અમદાવાદ)
ડૉ. બળવંત તેજાણી (ભાવનગર)	શ્રી યાદ્વા સપાટવાલા (વડોદરા)
ઓક્ટોબર-2017	વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. 100

ફોન નં. : (૦૭૯)૨૩૨૫૬૮૩૦ થી ૨૩૨૫૬૮૩૧

ફેક્સ : (૦૭૯) ૨૩૨૫૬૮૧૨

ઇ-મેઇલ : jeevanshikshangcert@gmail.com

વેબસાઇટ : www.gcert.gujarat.gov.in

તંત્રીશ્રી : જીવનશિક્ષણ, જીસીઈઆરટી, વિદ્યાભવન,
સેક્ટર -૧૨, ગાંધીનગર પીન: ૩૮૨૦૧૬

Gujarat Council of Educational
Research & Training, Gandhinagar

લવાજમ અંગે

વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૧૦૦/- રાખવામાં આવેલું છે. લવાજમ જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર એમ એક વર્ષનું ગણવામાં આવશે. લવાજમ મોકલનારે “તંત્રીશ્રી, જીવનશિક્ષણ, જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગર”ના નામનો રૂ.૧૦૦નો ડ્રાફ્ટ ‘જીવનશિક્ષણ’ જી.સી.ઈ.આર.ટી., વિદ્યાભવન, સેક્ટર-૧૨, ‘ઘ-૪’ કોર્નર પાસે, ગાંધીનગર, પિન-૩૮૨ ૦૧૬ ને મોકલવાનો રહેશે. લવાજમ મોકલનારે પોતાનું પૂરેપૂરું સરનામું પિનકોડ સહિત અચૂકપણે મોકલવાનું રહેશે. રોકડેથી કે મનીઓર્ડરથી લવાજમનો સ્વીકાર કરતા નથી.

મુદ્રક : સરકારી ફોટો લીથો પ્રેસ, અમદાવાદ

શબ્દ - સંગત

- વિનયગિરિ ગોસાઈ

વેકેશન છે તો આટલું થશે ?

બાળકો સાથે સતત રહેવા છતાંય કેટલીય બાબતો આપણી ધ્યાન બહાર રહી જાય છે. આવું થાય ત્યારે બાળકને પૂરું સમજવામાં મુશ્કેલી પડે છે. લગભગ ઉઠેલી લીધેલું બાળક થોડું પણ વણઉકેલ્યું રહી જાય ત્યારે આપણી ઢગલાબંધ મથામણો ધાર્યા પરિણામ લાવી શકતી નથી તો ....શું થઈ શકે?

વેકેશન છે એ હકીકત સામે રાખી બાળકોને ભીતરથી ઓળખવા માટે પ્રયત્ન કરી શકાય? વેકેશન કે રજા આપના નાનકડા મનસૂબાને સાર્થક કરવા માટે સક્ષમ છે.

જે વાત પુસ્તક વાંચવાથી ના પકડી શકાય તેવી ઘણી વાતો/બાબતો પૂરી માવજત સાથે બનેલી ફિલ્મો પરથી મળી જાય છે.

‘I am Kalam’ નામની ફિલ્મ આપણા ઘણા ખરા ખ્યાલોને ઘડીભરમાં બાજુમાં કરી દે તેવી સક્ષમ છે. નામ પરથી જ થોડો ખ્યાલ આવે કે આપણા પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિને આદર્શ બનાવી કોઈ છોટું નામનો બાળક જાતે પોતાનો પરિચય ‘I am Kalam’ તરીકે આપે ત્યારે તેનામાં કલામ બનવાની તાલાવેલી સાથે એક બાળઅધિકાર ધારણ થયો હોય તેમ લાગે.

શાળાથી સંજોગોને કારણે દૂર તદ્દન પછાત/અંતરિયાળ વિસ્તાર-વસ્તીમાંથી આપણું બાળક સમાજ નામની શાળામાં પોતાના આત્મવિશ્વાસના બળે બે પૈસા કમાઈ માતાને મદદરૂપ થાય છે. આ બાળક અંગ્રેજી-ફ્રેંચ જેવી ભાષા શાળામાં ભણ્યા સિવાય વાતચીતથી શીખે ને મજૂરી સાથે જાતે મહેનત કરી સાચી શાળા સુધી પહોંચવાની સફળ કોશિશ કરે છે. બાળકોની વચ્ચે/સાથે આપણે સતત ધબકીએ છીએ ત્યારે ફિલ્મમાં ઘણે ઠેકાણે નાના માણસના મોટા કરતબથી આંખો ભીનાઈ જાય છે.

આવી જ મજાની બીજી ફિલ્મ ‘સ્ટેન્લી કા ડિબ્બા’ બાળ મજૂર સ્ટેન્લીને માતા-પિતાને ગુમાવ્યાનો ગમ ભૂલાવી શાળામાં નિયમિત મોકલે છે.... ઘર છે જ નહિ તો ડબ્બો (લંચબોક્સ) ક્યાંથી લાવે ? ‘ડિબ્બા નહિ તો સ્કૂલ નહિ!!’ નું શિક્ષકનું ફરમાન કોમળ હૃદય કેવી રીતે ઝીલે છે અને પોતાની જાતને વિકટ સંજોગો વચ્ચે કેવી રીતે શાળાને શિક્ષણ સાથે જોડે છે તેની કથા છે.

શિક્ષક કે શિક્ષણ સાથે જોડાયેલા માટે આ ફિલ્મો જોવી ફરજિયાત છે. જોતી વખતે તમારી આંખો ભીની ના થાય તો જ નવાઈ... !!

દિવાળી તહેવારની શુભેચ્છા સાથે બાળક સુધી પહોંચ વધારવાની પેરવીમાં લાગનાર સૌને શુભેચ્છા.

(ફિલ્મો ગૂગલના સહારે મોબાઈલમાં પણ જોઈ શકાય છે. જે આપની જાણ સારું.)

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	અધ્યયન નિષ્પત્તિ આધારિત શિક્ષણપ્રક્રિયા	- કલ્પેશ પટેલ	૫
૨	શિક્ષક સ્વ-મૂલ્યાંકનનું ઉપકરણ 'PINDICS'	- કપિલદેવ એ. વસાણી	૮
૩	કવિતા અને વાર્તા....	- પીયૂષભાઈ સુથાર	૧૧
૪	Virtual Reality - (VR)	- ડૉ. ધ્રુવ પંડ્યા	૧૩
૫	એક બાળ એક ઝાડ	- આર.એસ. ઉપાધ્યાય	૧૫
૬	નવાચાર Good Morning Session	- હસમુખ અબોટી 'ચંદન'	૧૭
૭	HOT પ્રશ્નોની રચના સંદર્ભે ભાષા સમજૂતી	- વાઘેલા વિજયસિંહ રામસંગજી	૧૮
૮	સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ	- ડૉ. જ્યોતિબેન એસ. અમરેલિયા	૨૨
૯	માઇક્રો કેર	- મીતા પંચાલ ઉપાધ્યાય	૨૫
૧૦	નવતર Centre for Educational Innovation	- ડૉ. ઋતા પરમાર	૨૭
૧૧	શિક્ષણમાં કઠપૂતળીઓનું સ્થાન	- દત્તાત્રેય પાંડુરંગ નંદુરબારકર	૨૮
૧૨	છોટી બાતેં થકી નવતર કામ...	- ચેતન પટેલ	૩૨

લેખકો માટે

- જીવનશિક્ષણ માટેના લેખ શ્રુતિ ફોન્ટ, સાઇઝ ૧૨માં કમ્પ્યુટરાઇઝડ કરી તેની સૉફ્ટ કૉપી જીવનશિક્ષણના ઇ-મેલ એડ્રેસ : jeevanshikshangcert@gmail.com પર મોકલવા. અંક ન મળ્યાની ફરિયાદ અને ભાવ-પ્રતિભાવો પણ ઉપરના ઇ-મેલ એડ્રેસ ઉપર મોકલવા.
- પ્રાથમિક શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધારવા ઉપયોગી બને તથા શિક્ષકની શૈક્ષણિક ગુણવત્તામાં વૃદ્ધિ કરે તેવા લેખો આવકાર્ય છે.
- પ્રાથમિક શિક્ષણમાં નવીનીકરણ, આધુનિક વલણ તેમજ શૈક્ષણિક પરિવર્તન સાથે સામાજિક પરિવર્તન ક્ષેત્રે યોગદાન આપનાર વ્યક્તિ કે સંસ્થા વિશેની માહિતી તથા પરિચય લેખ આવકાર્ય છે.
- લેખ મૌલિક, સુવાચ્ય, સર્જનાત્મક તેમજ જોડણીદોષ રહિત, પ્રિન્ટ કરેલો હોવો જોઈએ.
- લેખની એક નકલ પોતાની પાસે રાખવી. અસ્વીકૃત લેખ પરત મોકલવામાં આવશે નહીં.
- લેખ અનુકૂળતા મુજબ પ્રગટ થશે. તે અંગેનો વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવામાં આવશે નહીં.
- પુરસ્કારનું ધોરણ રાખવામાં આવેલ છે. આથી લેખકશ્રીઓએ તેમની માહિતી સાથે બેંક ખાતાની વિગત જેવી કે બેંક એકાઉન્ટ નંબર, બેંકનું નામ અને શાખા તથા IFSC નંબર જરૂરી જણાવવી.
- લેખ અંગેની સંપૂર્ણ જવાબદારી જે - તે લેખકની રહેશે.
- લેખમાં પ્રગટ થતા વિચાર - વિગત સાથે અધ્યક્ષ, તંત્રી, સહતંત્રી કે સંપાદકમંડળ સહમત છે એમ માનવું નહીં.

અધ્યયન નિષ્પત્તિ આધારિત શિક્ષણપ્રક્રિયા

કલ્પેશ પટેલ

(ગત અંકમાં આપણે વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી, ગણિત અને સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયમાં અધ્યયન નિષ્પત્તિ આધારિત શિક્ષણપ્રક્રિયા કયા પ્રકારની હોઈ શકે એટલે કે વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન નિષ્પત્તિઓને સિદ્ધ કરી શકે તે માટે તેમને વર્ગખંડમાં કેવા અધ્યયન અનુભવો પૂરા પાડવા જોઈએ તે ઉદાહરણ સાથે સમજ્યાં. આ લેખમાં ગુજરાતી અને ગણિત વિષયની અધ્યયન નિષ્પત્તિ આધારિત શિક્ષણપ્રક્રિયા આપેલી છે. આ સમજ આપને શાળાકક્ષાએ વિષય શિક્ષણમાં ઉપયોગી સિદ્ધ થશે.)

માત્ર માહિતી કે સ્મૃતિ આધારિત પ્રશ્નોના જવાબ બાળકોને આવડે છતાં પણ તેમનામાં સમજ ના કેળવાય એમ બને છે. શિક્ષણ એટલે જ સમજણ, કેળવાવું. જીવન અને જગત વિષે પોતાનું દૃષ્ટિબિંદુ અને અભિપ્રાય આપી શકવા તર્ક અને વિવેકબુદ્ધિ વિકસે ત્યારે જ ખરા અર્થમાં શિક્ષણ સાર્થક બન્યું એમ કહેવાય. આપણી શિક્ષણપ્રણાલીમાં તો સમજ અને ઉપયોજન પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. પરંતુ ઘણીવાર આપણી મૂલ્યાંકન પદ્ધતિ આપણને પરમ્પરાગત રીતે જ પ્રશ્નો પૂછવા વિવશ કરે છે. આ સ્થિતિમાં આપણે શિક્ષકો પૂરતી ગંભીરતાથી સમજ અને ઉપયોજન આધારિત પ્રશ્નો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને કેળવીએ એ જરૂરી છે.

ધોરણ-5, ગુજરાતી - અર્થગ્રહણ

ધોરણ-5 ના ગુજરાતી વિષયમાં અર્થગ્રહણ ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિ માટે એક નિષ્પત્તિ આ પ્રમાણે છે.

1.5.5 વાચનસામગ્રી તથા દ્રશ્ય-શ્રાવ્ય સાધનો દ્વારા કાવ્યો, વાર્તાઓ, નાટકો અને મુખ્ય વિચારોને જોઈ, સાંભળી અને સમજી શકશે.

હવે આપણે આ અધ્યયન નિષ્પત્તિ શી રીતે કામ કરે છે અને આ સિદ્ધિ વિદ્યાર્થી કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરે છે એ દિશામાં વિચાર કરીએ.

એક ઉદાહરણ

નીચેનો ફકરો વાંચીને આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ લખો.

દુનિયામાં જેટલા માણસ એટલા ધર્મ કહો તો ચાલે. કોઈને એક વાત ગમે, તો બીજાને બીજી વાત ગમે. પણ તમામે તમામ ધર્મની વાતનો સાર તો એક જ છે. કોઈ હિંદુ ધર્મ પાળે. કોઈ ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળે. પારસીઓનો જરથુષ્ટ્ર ધર્મ છે. મુસલમાનોનો ઇસ્લામ ધર્મ છે. ચીન-જાપાનમાં બૌદ્ધ ધર્મ છે. આપણા દેશમાં અનેક સંપ્રદાય છે, વૈષ્ણવ છે, સ્વામીનારાયણ છે વગેરે. પણ બધા ધર્મનો દોરો એક, મણકા ભલે નોખા રહ્યા. ખ્રિસ્તી ધર્મ લો. એના સ્થાપક ઇસુ ખ્રિસ્ત. જિસસ ક્રીસ્ટ એમનું મૂળ નામ. એમનો ઉપદેશ એ છે કે વેરીને પણ પ્રેમથી વશ કરો. આટલામાં એ ધર્મનો સાર આવી ગયો. - ધૂમકેતુ

પ્રશ્નો

પ્ર. 1 દુનિયામાં જેટલા માણસ એટલા ધર્મ છે એવું લેખક શા માટે કહે છે?

(અ) બધા માણસો ધર્મ જાતે જ બનાવે છે. (બ) ધર્મ ખાસ મહત્વનો નથી.

(ક) માણસના ગમા-અણગમા જુદાજુદા છે. (ડ) દુનિયાની વસ્તી જેટલા ધર્મોનું સર્જન ભગવાને કર્યું છે.

પ્ર. 2 તમામ ધર્મોનો સાર એક જ છે એવું લેખક કહે છે એનો મતલબ...

- (અ) બધા ધર્મોનાં વિધિવિધાનો સરખાં છે. (બ) બધા ધર્મોનાં તીર્થસ્થાનો સમાન છે.
(ક) બધા ધર્મોની પૂજાવિધિ સમાન છે. (ડ) બધા ધર્મો એક સમાન ઉપદેશ આપે છે.

પ્ર. ૩ બધા ધર્મનો દોરો એક, મણકા ભલે નોખા રહ્યા-એ વાક્યનો અર્થ શો છે?

- (અ) ધર્મો ભલે જુદા રહ્યા પણ સાર તો એક જ છે. (બ) બધા ધર્મો એક છે પણ સાર જુદો છે.
(ક) દરેક ધર્મમાં માળાનું મહત્ત્વ છે. (ડ) દરેક ધર્મમાં મણકાનું મહત્ત્વ છે.

પ્ર. ૪ ખ્રિસ્તી ધર્મનો સાર શામાં આવી ગયો?

- (અ) વેરીને માફ ના કરવામાં (બ) વેરીને મહાત્ કરવામાં
(ક) વેરીને પરાણે વશ કરવામાં (ડ) વેરીને પ્રેમથી વશ કરવામાં

શિક્ષણ પ્રક્રિયા

મિત્રો, આ પ્રશ્નો માત્ર માહિતીને લગતા નથી એ તમે જોઈ શકો છો. વિદ્યાર્થીનું અર્થગ્રહણ યોગ્ય રીતે થયું હોય તો જ આ પ્રશ્નોના ઉત્તર તેઓ આપી શકે, અન્યથા નહિ. તો વિદ્યાર્થીઓ આ પ્રશ્નોના યોગ્ય ઉત્તર આપી શકે અથવા ઉપરોક્ત અધ્યયન નિષ્પત્તિની સિદ્ધિ માટે તેમને આવા અનેક પ્રકારના ફકરા, કાવ્યો, વાર્તાઓ, નાટકો વાચન માટે આપવા જોઈએ. વર્તમાનપત્રમાં આવતા સમાચારના ફકરા, પૂર્તિમાં આવતી વાર્તાઓ, પ્રસંગો, પુસ્તકાલયમાંથી વાર્તા, નાટકનાં પુસ્તકો વાચન માટે આપવાં જોઈએ. આ ઉપરાંત ટીવી, યુ-ટ્યુબ કે DVDની મદદથી વાર્તા, પ્રસંગો, નાટકો વગેરે બતાવીને સમજ ચકાસતી પ્રશ્નોત્તરી કરવી જોઈએ. આ ઉપરાંત પ્રાર્થનાસભામાં પણ જયારે કાવ્ય, ગીતો, વાર્તા કે પ્રસંગોની રજૂઆત થાય ત્યારે તરત ત્યાં જ આ પ્રકારના સમજ ચકાસતા પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. તેમના ઘેર બનતી રોજિંદા જીવનની પરિસ્થિતિ, મિત્રવર્તુળમાં બનતી ઘટના પરથી પ્રશ્નો પૂછી શકાય. આમ, કોઈ પણ વાર્તા, કાવ્ય, નાટકના વિષયવસ્તુ પરથી શા માટે ? કેવી રીતે ? શો અર્થ કે તાત્પર્ય ? આવું કેમ બન્યું હશે ? જેવાં પ્રશ્નો પૂછવાથી અર્થગ્રહણ ચકાસી શકાય છે. વિદ્યાર્થીઓને થતા જીવનના તમામ અનુભવો પરથી વધારેમાં વધારે આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવાથી તેમનામાં એક ઉચ્ચ વિચારપ્રક્રિયાની શરૂઆત થશે અને તે તેમના વાંચન કે જોવામાં આવતી તમામ બાબતો પ્રત્યે આ દૃષ્ટિકોણથી વિચારતો થશે. Between the lines અને Beyond the text વાંચનની ટેવ પડશે ત્યારે જ અર્થગ્રહણ કૌશલ્ય વિકસ્યું તેમ કહી શકાશે. તો આ પ્રકારનો મહાવરો વિદ્યાર્થીઓને આપવાથી ઉપરોક્ત અધ્યયન નિષ્પત્તિ સિદ્ધ થશે.

પ્રશ્નો

- તમે શાળામાં પ્રજાસત્તાકદિનની ઉજવણી કઈ રીતે કરી એને વિષે પાંચ-સાત વાક્ય લખો.
- તમને ગમતા વૃક્ષ વિષે લખો.
- તમે મિત્ર કે અન્ય વિદ્યાર્થીને કોઈ ખાસ પ્રસંગે મદદ કરી હોય તો એને વિષે પાંચ વાક્ય લખો.

ઉપરોક્ત પ્રશ્નો ધોરણ 5 ની અધ્યયન નિષ્પત્તિ 3.5.3 ‘પરિચિત પરિસ્થિતિ કે વિષય ઉપર વાક્ય લખી શકશે’ને આધારે પૂછવામાં આવેલ છે. આ અધ્યયન નિષ્પત્તિ સર્જનાત્મકતાના ઉદ્દેશની સિદ્ધિ માટેની છે. તેથી પાઠ્યપુસ્તકના દરેક એકમમાં એની સિદ્ધિ માટેના સંદર્ભ હોઈ શકે છે. આપણે આ અધ્યયન નિષ્પત્તિ માટે વર્ગખંડમાં કેવી શિક્ષણપ્રક્રિયા કરાવી શકીએ એ વિષે વિચારીએ. જેથી કરીને એન.એ.એસ.માં આપણા વિદ્યાર્થીઓ સમજ અને ઉપયોજન આધારિત સવાલોના જવાબ આપી શકે.

શિક્ષણપ્રક્રિયા

ઉપર જેનો ઉલ્લેખ છે એ અધ્યયન નિષ્પત્તિ વિદ્યાર્થીઓને આત્મસાત કરાવવા માટે આપણે ધોરણ-5 ના ગુજરાતીના પાઠ્યપુસ્તકના એકમ ‘મહેનતનો રોટલો’ના ઉદાહરણથી સમજીએ.

‘મહેનતનો રોટલો’-એકમમાં સાચું સુખ શ્રમ અને સ્વાશ્રયમાં રહેલું છે એવું મૂલ્ય સુપેરે પ્રગટ થયું છે. એની સાથે સાથે સર્જનાત્મકતાના ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા શું કરી શકાય તે વિચારીએ. એકમની વાર્તા રસપ્રદ રીતે ભાવવાહી શૈલીમાં

વાંચી સંભળાવ્યા બાદ તેને કથા સ્વરૂપે કહીએ તો ખરા જ પણ સર્જનાત્મકતા કેળવવા માટે વર્ગખંડમાં આ પ્રકારે પ્રવૃત્તિઓ કરાવી શકાય.

- એકાદ કાલ્પનિક વાત બનાવીને કહેવાની શરૂઆત કર્યા પછી વિદ્યાર્થીને એને આગળ વિકસાવવા કહેવું. જેમ કે-એક હતો ભલો. એને માથે ચોટલી. એક દિવસ એવું થયું કે એની ચોટલી વધવા લાગી. દરરોજ એક ફૂટ વધે. ભલાભાઈને પહેલાં તો મજા આવી ગઈ. પણ પછી તો એ માથાનો દુખાવો બનવા લાગી. બહુ લાંબી થઈ એટલે ભલાભાઈએ ચોટલી કાપી નાખી! પણ એથી તો સમસ્યા ઓર વધી ગઈ.....વાર્તાને આગળ વધારવા બાળકોને કહેવું.
- થોડાક મુદ્દા આપીને વાર્તા બનાવવા પ્રેરી શકાય. જેમ કે...એક જંગલ-સિંહનો ત્રાસ-પશુઓનું એકઠા થવું-સિંહને પાઠ ભણાવવાની જવાબદારી શિયાળે સ્વીકારવી....મુદ્દા પરથી વાર્તા કેવી રીતે બનાવી શકાય તેનો ખ્યાલ આપીને વાર્તા લખવા પ્રેરવાથી સારું પરિણામ મળી શકશે.
- પ્રાસવાળા શબ્દોની સમજ આપીને કાવ્યપંક્તિની ખાલી જગ્યાઓમાં પ્રાસવાળા શબ્દો પૂરવાની પ્રવૃત્તિ કરાવી શકાય. જેમ કે...

મારા પપ્પા આવ્યા છે.

મેવો મીઠાઈ.....છે.

અમને બહુ .....છે. અહીં આવ્યા, લાવ્યા, ભાવ્યા જેવા પ્રાસ ધરાવતા શબ્દો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓમાં અનાયાસે પ્રાસ અને લયની સમજ કેળવી શકાશે. જે સર્જનાત્મકતાના હેતુને દૃઢ કરવામાં મદદરૂપ થશે.

અહીં પ્રસ્તુત ઉદાહરણો એક દિશાદર્શન માત્ર છે, આપ સૌ શિક્ષકમિત્રો સ્વસૂઝ અને સ્વવિવેકને આધારે અધ્યયન નિષ્પત્તિઓને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રશ્નાવલી તૈયાર કરીને કાર્ય કરશો એવી પ્રતીતિ છે. ધન્યવાદ

આચાર્ય, વાસણ ચૌધરી પ્રા. શાળા
તા. દહેગામ જિ. ગાંધીનગર

ધોરણ-3 ગણિત

જગદીશભાઈ એલ. પટેલ

ધોરણ - 3 ના વિદ્યાર્થીઓ માટે નીચે મુજબનો પ્રશ્ન પૂછી શકાય.

પ્ર. 1 નીચે ઓગષ્ટ - 2017નું કેલેન્ડર દર્શાવેલ છે.

શ્રાવણ-ભાદરવો		ઓગષ્ટ -2017				
રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ
		1	2	3	4	5
6						
13		15				
20						
27	28	29	30	31		

કેલેન્ડર જોઈને કહો કે 25 તારીખે કયો વાર આવે છે?

- (1) મંગળ (2) બુધ
(3) ગુરુ (4) શુક્ર

ઉપરોક્ત પ્રશ્ન ધોરણ - 3 ની અધ્યયન નિષ્પત્તિ 'કેલેન્ડરનું અર્થઘટન કરી શકશે' માંથી લેવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો સાચો જવાબ વિદ્યાર્થી આપી શકે એ માટે શિક્ષકે વર્ગખંડમાં નીચે મુજબની પ્રક્રિયા કરવી જોઈએ.

શિક્ષણપ્રક્રિયા :

- વિદ્યાર્થીને વિવિધ કેલેન્ડરો બતાવવાં.
- કેલેન્ડર સાથે રાખીને વિદ્યાર્થીને કેલેન્ડરની સામાન્ય માહિતી આપવી.
- વિદ્યાર્થી પાસે કેલેન્ડર વંચાવવું.
- કેલેન્ડર બતાવી તેના પર આધારિત વિદ્યાર્થીને જુદા જુદા પ્રશ્ન પૂછી કેલેન્ડરનું અર્થઘટન કરાવવું.
- શિક્ષકે જુદા જુદા માસના કેલેન્ડર કા.પા./ગ્રાફબોર્ડ પર રચી પ્રશ્નોત્તરી કરવી.
- બાળકો પાસે કા.પા./ ગ્રાફબોર્ડ/ ખાનાવાળી નોટમાં કેલેન્ડર રચાવવાં.
- શિક્ષકે આપેલ પ્રશ્ન મુજબ કેલેન્ડર રચવું તેમજ ચર્ચા અને પ્રશ્નોત્તરી કરવી, ગણતરી કરાવી જરૂરી સ્પષ્ટતા કરવી.

અધ્યાપક, ડાયટ- સુરત

રોલ નં. ૫૬

આપણે વર્તમાનપત્રમાં અવારનવાર વાંચીએ છીએ કે ફલાણો છોકરો ઘર છોડીને ચાલ્યો ગયો. ક્યારેક તો તેને શોધી આપનાર માટે ઇનામ પણ રાખેલું હોય છે. આવા કિસ્સા આપણા ભારત દેશમાં વારંવાર બને છે. National Human Rights Commissionના આંકડા મુજબ વર્ષે 45 થી 50 હજાર બાળકો ઘર છોડીને ભાગી જાય છે. આંકડા વાંચીને વધારે આશ્ચર્ય થશે. કેમ કે આ કોઈ નાની સંખ્યા નથી. ત્યારે આપણને સૌને પ્રશ્ન થાય કે બાળકો કેમ ઘર છોડીને ભાગી જાય છે ? શું તેમને ઘરમાં નથી ગમતું ? શું માતા-પિતા તરફથી પૂરતો પ્રેમ ના મળવાને કારણે ભાગી જાય છે ? શાળામાં શિક્ષકો તરફથી અવગણના થાય છે ? શિક્ષકો તેને પ્રેમથી બોલાવતા નથી ? તેમને જાહેરમાં ઉતારી પાડવામાં આવે છે ? શિક્ષકો અને માતાપિતા તરફથી વધારે પડતો ભણવાનો ભાર આપવામાં આવે છે ? તેઓ કોઈ ખોડ ખાંપણથી પીડાય છે ? વર્ગના અન્ય વિદ્યાર્થીઓ તેના પર હસે છે ? તેમની જરૂરિયાત પર કોઈ ધ્યાન ના આપતું હોવાથી ભાગી જાય છે ? શું તે પોતાની ઊણપોને કારણે હતાશ થઈને ભાગી જાય છે ?

બાળકોના ભાગી જવાના કિસ્સામાં આ બધાં કારણોને સુંદર રીતે નિરૂપણ કરતી ગુજરાતી મુવી એટલે 'રોલ નં. 56'. માતાપિતા અને શિક્ષક બાળકના વિકાસમાં ક્યાં કાચા પડે છે ? તેનો જવાબ જોઈતો હોય તો ગુજરાતી મુવી રોલ નં. 56 માંથી આપણને મળે છે. મુવી તો માત્ર માતાપિતા અને શિક્ષકોની બાળ ઘડતરમાં રહેલી ખામીઓ તરફ જ નિર્દેશ કરે છે, ઉપાયો આપણે શોધવાના છે. ખાસ કરીને બાળકો જ્યારે કોઈ પણ ઊણપ ધરાવતાં હોય કે તેમનામાં કોઈ અજ્ઞાત ડર હોય ત્યારે માતાપિતા અને શિક્ષકોએ તેમની સાથેના વ્યવહારમાં શી વિશેષ કાળજી લેવી જોઈએ તેના પર પર ચિંતન અને મનન થવું જોઈએ. બાળકોનાં ભાગી જવાના આંકડા પરથી તો કહી શકાય કે આ બાબતનું માત્ર ચિંતન જ થાય છે, મનન કે વ્યવહાર નહિ. તો એક શિક્ષક તરીકે Every Child Matters - પ્રત્યેક બાળક મહત્વનું છે નો સ્વીકાર કરીને પ્રત્યેક બાળકના ઘડતર માટે કટિબદ્ધ બનીએ એ જ સંદેશ ગ્રહણ કરીએ.

શિક્ષક સ્વ-મૂલ્યાંકનનું ઉપકરણ 'PINDICS'

- કપિલદેવ એ. વસાણી

(પ્રસ્તુત લેખ ક્રિયાશીલ શિક્ષકોને સ્વ-મૂલ્યાંકન માટેના એક અગત્યના online ઉપકરણની માહિતી આપે છે. જેની મદદથી આપ જાતે જ આપનું મૂલ્યાંકન કરી સ્વસુધારણા કરી શકો છો.)

મૂલ્યાંકન એટલે મૂલ્ય આંકવું. વ્યક્તિ જીવનપર્યંત નાના મોટા નિર્ણયો લેતી રહે છે અને આ માટે તે તેના સંપર્કમાં આવતી વસ્તુઓ, વ્યક્તિઓ અને ઘટનાઓને સતત મૂલવતી રહે છે. આમ શબ્દ પરથી શાસ્ત્રીય જણાતા 'મૂલ્યાંકન'નો વ્યાપ ખરેખર તો પ્રત્યેક વ્યક્તિ સુધી છે. તેમાં પણ શિક્ષણ સાથે સંકળાયેલ લોકો માટે મૂલ્યાંકનનું મહત્ત્વ અદકરું છે. મૂલ્યાંકન વિના શિક્ષણની પૂર્ણ સંકલ્પનાનો વિચાર પણ ન થઈ શકે. મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયા થકી શિક્ષણમાં ગુણવત્તા સંવર્ધન કરવાનો વિચાર અને માર્ગ મળે છે. શિક્ષણમાં જયારે મૂલ્યાંકન શબ્દ પ્રયોજાયે ત્યારે પ્રથમ દૃષ્ટિએ તેને વિદ્યાર્થી મૂલ્યાંકનના સીમિત અર્થમાં વિચારી લેવામાં આવે છે. પરંતુ તેમાં 'સમગ્ર' શિક્ષણ પ્રક્રિયાનું મૂલ્યાંકન નિહિત છે. આ 'સમગ્ર' નો એક કેન્દ્રવર્તી અંશ એટલે શિક્ષક. ગુણોત્સવના મૂલ્યાંકન માપદંડમાં પણ એવી કલમો સમાવિષ્ટ છે કે જેના કેન્દ્રમાં શિક્ષક અને તેની શિક્ષણ નિરૂપતની વાત થતી હોય. સભાન શિક્ષક હંમેશાં ચિંતનાત્મક વિચારણા કરી પોતાને મૂલવતો અને વિકસાવતો રહે છે, છતાં તેને પોતાના મૂલ્યાંકન માટે કોઈ પ્રમાણભૂત માર્ગદર્શિકા મળી રહે તો તેનું આ કામ વધુ સરળ અને અધિકૃત બની શકે છે. શિક્ષકને પોતાની મૂલવણી માટે સહાયક એવા એક ઉપકરણ 'PINDICS' મોબાઇલ એપ્લિકેશનનો પરિચય અહીં આપવામાં આવ્યો છે.

❖ PINDICS - અર્થ અને પૂર્વભૂમિકા

National Council of Educational Research and Training (NCERT), New Delhi એ શિક્ષકના શૈક્ષણિક દેખાવ (Performance)ને જેના આધારે મૂલવી શકાય તેવા સૂચકો (Indicators) નક્કી કર્યા છે. Performance Indicators પરથી શબ્દ રચાયો PINDICS અને NCERT એ આ નામથી મોબાઇલ એપ્લિકેશન (ફાઇલ સાઇઝ માત્ર 4. 62 MB) પણ બનાવી, જે ગુગલ પ્લે સ્ટોર પર ઉપલબ્ધ છે.

PINDICSની રચનાના પાયામાં RTE 2009 ના સેક્શન 24 અને 29 માંના માનાંકો તથા NCF 2005 અને SSA Framework 2011માં સૂચિત ભલામણો રહેલી છે. આ ઉપરાંત NCERT દ્વારા હાથ ધરાયેલ અભ્યાસ 'In - Service Education for Teachers (INSET) impact on classroom transaction' પર પ્રાપ્ત પ્રતિભાવોને ઇનપુટ તરીકે લેવામાં આવ્યા છે. આથી શિક્ષકને સ્વ-મૂલ્યાંકન માટે એક પ્રમાણભૂત અને હાથવગું ઉપકરણ આપવાનો આશય PINDICSના રૂપમાં NCERT એ સાકાર કર્યો છે તેમ કહી શકાય.

❖ PINDICS - સમાવિષ્ટ મૂલકો

PINDICSમાં શિક્ષકના મૂલ્યાંકન માટે કામગીરીના ધોરણો (Performance Standards), વિશિષ્ટ ધોરણો (Specific Standards) અને દેખાવ સૂચકો (Performance Indicators)નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

કામગીરીના ધોરણો એટલે શિક્ષકની કામગીરીના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં શિક્ષક પાસેથી રખાતી અપેક્ષા. PINDICSમાં આવા સાત ધોરણોનો સમાવેશ થાય છે: 1. વિદ્યાર્થીઓ માટે અધ્યયન અનુભવોની રચના કરવી 2. વિષયવસ્તુનું જ્ઞાન અને સમજ 3. અધ્યયનને પોષવા માટેની પ્રયુક્તિઓ 4. આંતર વૈયક્તિક સંબંધો 5. વ્યાવસાયિક વિકાસ 6. શાળા વિકાસ અને 7. શિક્ષકની હાજરી.

શિક્ષકે કરવાની કામગીરીના પ્રત્યેક ક્ષેત્ર અંતર્ગત અમુક ચોક્કસ પ્રકારના કાર્યો હાથ ધરાય તે અપેક્ષિત છે જેને વિશિષ્ટ ધોરણો કહે છે. બીજા અર્થમાં કહીએ તો વિશિષ્ટ ધોરણો એ કામગીરીના ધોરણોના પેટા ક્ષેત્રો છે.

વિશિષ્ટ ધોરણો અંતર્ગત શિક્ષક પાસેથી જે અપેક્ષા છે તેને વિધાન સ્વરૂપે રજૂ કરતા તે દેખાવ સૂચક બને છે.

દા.ત. કામગીરીનું ધોરણ 4 એટલે 'આંતર વૈયક્તિક સંબંધો'. તેમાં સમાવેશ થતો હોય તેવું એક વિશિષ્ટ ધોરણ એટલે 'શિક્ષકનો શાળાના અન્ય શિક્ષકો સાથેનો સંબંધ', અને તેમાં શિક્ષકની કામગીરીના સંદર્ભમાં અપેક્ષિત વિધાન 'અન્ય શિક્ષકોના પ્રદાનને બિરદાવે છે' ને દેખાવ સૂચક કહેવાય.

❖ PINDICS - સ્વરૂપ

PINDICS એ ક્રમમાપદંડ સ્વરૂપનું ફોર્મ છે. જેના શરૂઆતના બે પેઠઝમાં પ્રાથમિક માહિતી દાખલ કરવાની હોય છે. પ્રથમ પેઠઝમાં મૂલ્યાંકન વર્ષ (દા.ત. 2017) અને મૂલ્યાંકન સમયગાળો (દા.ત. Cycle - 1)ની પસંદગી કરવાની હોય છે. પ્રથમ બે પેઠઝમાં શિક્ષકની પ્રાથમિક માહિતી અને અનુભવ દાખલ કર્યા પછીના પેઠઝથી ક્રમમાપદંડ ટેસ્ટ શરૂ થાય છે. જેમાં કામગીરીના પ્રત્યેક વિશિષ્ટ ધોરણોને અનુરૂપ વિધાનો અને પ્રત્યેક વિધાન માટે 1, 2, 3 અને 4 એમ ચાર સાંખ્યિક વિકલ્પ આપેલા હોય છે.

તેમાંથી શિક્ષકે પોતાની કામગીરીને મૂલવી કોઈ પણ એક વિકલ્પ પસંદ કરવાનો હોય છે. પોતે જે વિકલ્પ પસંદ કરે છે તેના સર્પોર્ટમાં શિક્ષક વિકલ્પોની નીચેની ખાલી જગ્યા Observations / Evidenceમાં ક્લિક કરીને કારણ/વર્ણન આપી શકે છે. (જૂઓ નીચેનું ચિત્ર)

અહીં સંખ્યા સ્વરૂપે આપેલ ચાર વિકલ્પનો ભાવાનુવાદિત અર્થ આ પ્રમાણે છે.

PINDICS	
PLANNING FOR DESIGNING LEARNING EXPERIENCES	
Uses textbooks and other relevant documents while planning	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4
Observation/Evidence	
Uses record of students performance	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4
Observation/Evidence	
Plans for engaging children in learning activities	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4
Observation/Evidence	
Collects and prepares relevant teaching learning materials	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4
Observation/Evidence	

1. અપેક્ષિત ધોરણ અનુસાર નથી.

2. અપેક્ષિત ધોરણની નજીક.

3. અપેક્ષિત ધોરણ પ્રમાણે છે.

4. અપેક્ષિત ધોરણ કરતા પણ વધુ.

આમ, વિકલ્પ 1 થી 4 તરફ જતાં કામગીરીની ગુણવત્તાના સંદર્ભમાં વિકલ્પ ઉચ્ચ કક્ષા તરફ વધતો જાય છે.

આ સંપૂર્ણ ફોર્મમાં 7 મુખ્ય કામગીરી ધોરણો અંતર્ગત 12 વિશિષ્ટ ધોરણો અને 54 દેખાવ સૂચકો વિધાન સ્વરૂપે આપ્યા છે. આ પ્રત્યેક વિધાન પર ઉચિત પ્રતિચાર આપ્યા બાદ અંતે પોતાના મૂલ્યાંકનને શાબ્દિક વર્ણન સ્વરૂપે રજૂ કરવા માટેની જગ્યા ખૂલે છે. જેમાં શિક્ષક PINDICS મૂલ્યાંકન માપદંડને આધારે પોતાના કાર્યમાં જણાતા સંતોષકારક અને સુધારાલાયક ઘટકોની નોંધ કરી શકે છે.

આટલું કર્યા બાદ Submit બટન ટચ કરવાથી એક pdf ફાઇલ બને છે અને આપોઆપ Save થઈ જાય છે. આ મૂલ્યાંકન રીપોર્ટ NCERT, New Delhiને ઇ-મેઇલ પણ કરી શકાય છે.

❖ PINDICS ના લાભ અને ઉપયોગની શક્યતાઓ

પોતાના શિક્ષકત્વ પર ચિંતનશીલ એવા શિક્ષકો માટે સ્વ-મૂલ્યાંકન માટે એક પ્રમાણભૂત ઉપકરણ તરીકે PINDICS ખૂબ ઉપયોગી સાધન છે. શિક્ષક આ ઉપકરણ વડે પ્રતિ વર્ષ બે વાર (Cycle 1 અને 2 માં) પોતાનું મૂલ્યાંકન જાતે કરી પોતાની કામગીરી દેખાવની તુલના કરી શકે છે.

આ ઉપકરણના ફોર્મ સ્વરૂપનો ઉપયોગ શિક્ષકનું મૂલ્યાંકન કરવા અધિકૃત વ્યક્તિઓ કે સંસ્થાઓ પણ કરી શકે છે.

જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનમાં કાર્યરત વ્યાખ્યાઓ દ્વારા સંશોધનના એક ઉપકરણ તરીકે અથવા ઉપકરણ રચના માટે એક આધાર તરીકે PINDICS ફોર્મનો ઉપયોગ થઈ શકે છે.

❖ સંદર્ભ

<https://play.google.com/store/apps/details?id=parth.finalncert&hl=en>. (n.d.). Retrieved June 24, 2017 NCERT. (2013). Performance Indicators (PINDICS) for Elementary School Teachers. New Delhi: National Council of Educational Research and Training.

લેકચરર,
જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, વલસાડ

કવિતા અને વાર્તા....

- પીયૂષભાઈ સુથાર

કવિતા અને વાર્તા વચ્ચે કેટલું એ અંતર છે. વાર્તાને કવિતાની જેમ શબ્દશઃ કહેવી જરૂરી નથી. એટલે કે વાર્તાને જેમ લખી છે તેમ સંભળાવવી જરૂરી નથી.

વાર્તાને વાંચ્યા પછી પોતાના શબ્દોમાં, પોતાની શૈલીમાં બાળકોને કહો. વાર્તા કહેતાં એ ધ્યાનમાં રાખો કે બાળકોની સામે પાત્રો અને ઘટનાઓનું એક જીવંત ચિત્ર ઉપસી આવે. વાર્તાકથનની અનેકવિધ રીતો છે. કહી ના શકીએ કે કઈ રીત સારી છે ને કઈ ખરાબ. બસ, એટલું જરૂર છે કે વાર્તા સંભળવામાં બાળકોને મજા આવવી જોઈએ. વાર્તા હાવભાવ સાથે કહો. કેમ કે શિયાળ, ફૂકડો, ઊંદર, જેવાં વાર્તાનાં પાત્રો વાર્તામાં જ નહિ પરંતુ વર્ગમાં અને બાળકોના જીવનમાં પણ તાદૃશ્ય થઈ જાય,

વાર્તાકથન માટેના કેટલાક સહાયક રસ્તાઓ....

- ❖ વાર્તાકથન કરતી વખતે બાળકોની નજીક બેસવું. જેથી બાળકોને નાના-નાની કે દાદા-દાદીની હૂંફ અપાવે.
- ❖ તે પ્રયાસ પણ થવો જરૂરી છે કે વાર્તામાં બાળકોના પરિચય જગતમાં રહેલા શબ્દોનો ઉપયોગ વારંવાર થાય. બાળકોની ભાષા જાણવા માટે શાળામાં અભ્યાસ કરતાં ઉપલા ધોરણનાં બાળકોનો સહારો લઈ શકાય.
- ❖ વાર્તાને વધુ રોચક અને રસપ્રદ બનાવવા માટે વિવિધ પ્રકારના સવાલો પૂછવાનું કરી શકાય. અવાજ અને પાત્રો મુજબ હાવભાવ કરવાનું કહી શકાય, વાર્તામાં બનતી ઘટનામાં આગળ ઉપર શું-શું થઈ શકે તે પૂછી શકાય અને ત્વરિત સૂચવેલી દિશામાં વાર્તા કઈ રીતે આગળ વધી શકે તેવું કરી શકાય છે.
- (પરંતુ અહીં તે ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે વાર્તા દરમ્યાન પ્રશ્ન ક્યારે અને કઈ રીતે પૂછવો તે પડકારરૂપ છે. ક્યારેક-ક્યારેક પ્રશ્ન પૂછવાથી વાર્તાનો ક્રમ તૂટી જાય છે અને રસભંગ થઈ જાય છે)
- ❖ વાર્તાકથન સમયે વાર્તાને સંબંધિત ચિત્રો પણ દર્શાવવાં જોઈએ. જેથી બાળકોને મજા તો આવશે

જ પરંતુ સાથે-સાથે વાર્તામાં બનતી ઘટનામાં ધ્યાન રાખવામાં પણ સરળતા રહેશે. જેનાથી વાર્તાનું મૂળ વિષયવસ્તુ સમજવામાં સરળતા રહેશે.

- ❖ બાળકોમાં લાંબા સમય સુધી એક જ વાત પર ધ્યાન રાખવાની ક્ષમતા અલ્પપ્રમાણમાં હોય છે. તમારી વાર્તા તમામ બાળકો અંત સુધી રસપ્રદ રીતે સંભળે, એવી અપેક્ષા રાખવી પણ યોગ્ય નથી. વાર્તાની લંબાઈ બાળકોની ઉંમર સાથે સુનિશ્ચિત કરવી જોઈએ. ચિત્રો દર્શાવો, હાવભાવ કરો, બાળકોની સહભાગીદારિતા વધારો અને તે પણ ધ્યાનમાં રાખો કે વાર્તા લાંબી ના થઈ જાય.
- ❖ કેટલીક સારી વાર્તાઓ ઘણી લાંબી પણ હોય છે. તેને તમે અલગ-અલગ ભાગમાં (એપિસોડ) પણ સંભળાવી શકો છો. આજે પહેલો ભાગ, કાલે બીજો ભાગ પછી ત્રીજો તેમ એક ધારાવાહિક મુજબ. આમ, કરવાથી બાળકોમાં વાર્તા સંભળવાની જિજ્ઞાસા બની રહેશે. પરંતુ તે યાદ રાખીએ કે આવું અલગ-અલગ ભાગમાં વાર્તા કહેવાનું કેટલાંક બાળકોના નાના જૂથમાં જ કરવું જોઈએ. જેને આગળની વાર્તા ક્રમશઃ યાદ રાખવાની ક્ષમતા કે કૌશલ્ય હોય. ધોરણ એક અને બે નાં બાળકો માટે ટૂંકીવાર્તા સંભળાવવાનું જ યોગ્ય રહેશે. શાળામાં રોજ લગભગ અડધો કલાક વાર્તા કહેવાનો સમય આપી શકાય.
- ❖ બાળકોને વાર્તા કહેતાં-કહેતાં જ્યારે તે બાળકોને વાર્તા સંભળવાની ટેવ પડી જાય કે સહજ આદત થઈ જાય ત્યારે વાર્તાનાં પુસ્તકોમાંથી પણ વાર્તા સંભળાવી શકાય.
- ❖ વાર્તા સંભળતાં-સંભળતાં બાળકો ધીમે-ધીમે વાર્તા કહેતાં પણ થઈ જશે. પ્રારંભિક તબક્કે બાળકો પોતાને આવડતી વાર્તા પોતાના મિત્રોમાં અનૌપચારિક રીતે કહેતાં થઈ જશે, અને પછીથી વર્ગ સમક્ષ બાળકો સામે પણ કહેતાં થઈ જશે. બાળકોને પોતાની ભાષામાં (સ્થાનિક બોલી) વાર્તા કહેવા માટે પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. આવું કરવાથી બાળકોની વર્ગ સમક્ષ બોલવાની શક્તિમાં

વધારો થશે. કેટલાંક બાળકો શરૂ-શરૂમાં વર્ગ સમક્ષ વાર્તા કહેવા માટે શરમાય કે પોતાની તૈયારી ના દર્શાવે તેવું પણ બને. આવાં બાળકો પર કોઈ પ્રકારનું દબાણ ના લાદવું જોઈએ. શરૂઆતમાં વાર્તા કહેતાં બાળકોની ભૂલોને સુધારવાનું છોડી દેવું જોઈએ. બાળકોને વાર્તા હાવભાવ સાથે કહે તે માટે પ્રોત્સાહિત કરવાં જોઈએ.

- ❖ વાર્તા કહેવા અને સાંભળવાથી બાળકોમાં વિવિધ પાત્રોની જીવનરીતિમાં કાલ્પનિક પ્રવેશ કરવાની તક મળશે. શરૂઆતમાં બાળકો પોતાને ગમતાં કેટલાંક પાત્રોમાં રહેલી વિશેષતાઓની નકલ કરવાનું શરૂ કરશે, જેમ કે અવાજ, હાલચાલ. (બાળકો મોટેભાગે કેટલીક સાર્વત્રિક બાબતોની નકલ તરતમાં જ કરતાં હોય છે.) જેમકે, રીંછ કેમ ચાલે છે, બકરી કેમ બોલે છે, રાજા કેવી રીતે ગુસ્સે થાય છે, ચકલી કઈ રીતે ઊડે છે વગેરે. આવી બાબતોની નકલ કરતાં-કરતાં તેને ગમતાં પાત્રોમાં વધુ રસ દાખવીને તેની વિશેષ નકલ પણ કરતાં શીખે છે. જેમકે, ગોળમટોળ શિયાળ સિંહથી ડરીને ધપ્પ દઈને કેમ પડી ગયું ? વાંદરાએ ઝાડ પરથી કૂદકો કેમ માર્યો ? બે કૂતરાંના માથા કેમ ભટકાયાં ? કૂકડી કેમ કરીને વરુના મોમાંથી છૂટીને ફૂરર કરતી ઊડી ગઈ ? અને આમ કરતાં-કરતાં બાળકો પૂરી વાર્તા હાવભાવ સાથે કહેતાં થઈ જશે.
- ❖ આ પૂરી પ્રક્રિયાને થતાં બહુ સમય લાગે છે. પહેલા ધોરણનાં અંતે તો થોડાંક જ બાળકો અભિનય સાથે વાર્તા કહી શકશે. મોટાભાગના બાળકો ત્રીજા કે ચોથા ધોરણ સુધી પહોંચ્યા બાદ સક્ષમ થઈ શકે છે. એટલે વાર્તા શ્રવણ-કથનની પ્રક્રિયા પ્રાથમિક શાળામાં સતત ચાલુ રાખવી જોઈએ.
- ❖ વાર્તાનાં પાત્રોનો અભિનય કરવો તે સ્વાભાવિક બાબત છે. આ મૌખિક અભિવ્યક્તિના વિકાસનું સશક્ત માધ્યમ છે. વાર્તાકથન દ્વારા બાળકોમાં કથન માટે રહેલી શરમાળવૃત્તિ અને અટકી-અટકીને બોલવાની ટેવમાં સુધારો લાવી પ્રોત્સાહન આપી શકાય.

- ❖ બાળકોને વાર્તાના વધુ અભ્યાસ માટે વાર્તા વાંચવાનું પ્રોત્સાહન આપી શકાય. વાર્તા કહેવા અને વાંચવાથી અભ્યાસ પર પણ વધુ સારી અસર થાય છે. વાર્તામાં વારંવાર આવતા વિશેષ સંવાદ અને વિધાનોને લખવાનું પણ કહી શકાય. કેટલીકવાર આવા વિધાનોની વાક્યપટ્ટીઓ બનાવીને વિદ્યાર્થીઓને વાંચવા પણ આપી શકાય. આવી વાક્યપટ્ટીઓમાં આવતા શબ્દો અને વાક્યોને વાંચવાનો મહાવરો કરાવવાથી વાર્તા દ્વારા મૂળાક્ષર અને શબ્દ વાચનનું કામ પણ પરોક્ષ રીતે થઈ જતું હોય છે.
- ❖ બાળકોની ભાષા શીખવાની શરૂઆત પણ આવી રસપ્રદ રીતે જ થઈ જાય છે. વાર્તા ભાષા શીખવાનો સંદર્ભ બની જાય છે. ક્યારેક વાર્તા કહેતાં-કહેતાં વચ્ચે અટકીને અડધા વિધાનને આગળ પૂરું કરવા માટે પણ કહી શકાય. જેમકે, 'ખેડૂત બોલ્યો કે, 'મારી પાસે.....' આ વિધાનને પૂરું કરવા માટે વિદ્યાર્થીએ આગળ સાંભળેલ વાર્તાનો આધાર લઈને તેમાં પોતાની સમજ મુજબના શબ્દો વિચારીને મૂકવાના થશે. આવી રીતે વારંવાર મહાવરો કરાવવાથી બાળકોમાં વાચન-લેખન કૌશલ્યનો વિકાસ થશે.
- ❖ વાર્તાના માધ્યમે બાળકોના મનમાં કેટલીયે અવધારણાઓ બનતી જતી હોય છે. જેમકે નાનું-મોટું, લાંબું-ટૂંકું, ગરમ-ઠંડું, નજીક-દૂર, જાડું-પાતળું, શાંત-કોપી વગેરે. વાર્તામાં આવતા આવા શબ્દોને બાળકો પારખી લઈને તેના વિષે પોતાના દૈનિક જીવનના અનુભવમાં ઉમેરો કરવા પ્રેરાય છે. વાર્તાનાં પાત્રોને લઈને વાર્તાને વધુ નવા વર્ણાંક આપવાની રીતો પણ બાળકો જાતે શીખવાનું કરતાં હોય છે. કેટલીકવાર બાળકો નવી વાર્તા નિર્માણ કરવાનો પણ પ્રયાસ કરતાં હોય છે. બાળકો દ્વારા થતા વાર્તા સંદર્ભના આવા નવાચારોને શિક્ષક તરીકે આપણે ધ્યાનમાં લઈને તેની વાર્તાને વધુ મહત્ત્વ આપવું જોઈએ.

(પેડાગોજી કો.ઓ. ક્યુ.ઈ.સેલ. એસ.એસ.એ. ગાંધીનગર)

અહીં આપેલ QR કોડની મદદથી
આપ સાર્ફટ પર મૂકેલી નીચેની પુસ્તક વાંચી શકશો.
ભણ્યા વગરનું ભણતર
લેખક - જયંતભાઈ શુક્લ

Virtual Reality - (VR)

- ડૉ. ધ્રુવ પંડ્યા

The world of reality has its limits;
The world of imagination is boundless.

- Jean-Jacques Rousseau

વર્ચ્યુઅલ શબ્દનો ગુજરાતી અર્થ 'વાસ્તવિક જેવું હોવું' તેવો થાય. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટીનું જો ગુજરાતી કરવામાં આવે તો 'વાસ્તવિકતા જેવી સ્થિતિ' તેવું કહી શકાય. ઈ.સ.1938માં લખાયેલ અન્ટોનીનના એક ફ્રેંચ નિબંધનું વર્ષ 1958માં ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું. જેનું શીર્ષક હતું "Le Théâtre et son double" જેમાં સૌ પ્રથમ વાર "Virtual Reality" શબ્દને "Illusory Nature of Characters and Objects"ના નામથી વર્ણવવામાં આવ્યો. ઈ.સ. 1970 સુધી ઘણી જગ્યાએ વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી શબ્દ માટે મીરોન કૃએગર દ્વારા આપવામાં આવેલ શબ્દ "Artificial Reality" ઉપયોગ થતો. જેનો અર્થ 'કૃત્રિમ વાસ્તવિકતા' તેવો થાય છે. "Virtual Reality" શબ્દનો સૌ પ્રથમ ઉપયોગ "The Judas Mandala" નામની એક સાયન્સ ફિક્શન નોવેલમાં ડેમિયન બ્રોડરીક દ્વારા ઈ.સ. 1982માં કરવામાં આવ્યો. આ શબ્દનો ઉપયોગ ત્યાર બાદ ઘણો જ વ્યાપક બન્યો.

સ્વેટ માર્ડને એક જગ્યાએ નોંધ્યું છે કે "Our Thoughts and imagination are the only real limits to our possibilities" એટલે કે 'આપણામાં રહેલ તમામ શક્યતાઓની જો કોઈ મર્યાદા હોય તો તે છે આપણા વિચારો અને આપણી કલ્પનાશક્તિ!'. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી એ આપણા કલ્પનાના જગતને વાસ્તવિક જગત જેવું દેખાડવા માટે વાપરી શકાય તેવું માધ્યમ છે. છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટીના ક્ષેત્રમાં ઘણું ખેડાણ થયેલ છે. જેણે શિક્ષણના ક્ષેત્ર માટે ઘણી નવી શક્યતાઓ ઊભી કરી છે: શિક્ષણની બદલાતી વિભાવનાઓમાં જો શિક્ષણના ભવિષ્યના સ્વરૂપ વિષે કોઈ પૂર્વધારણા બાંધવી હોય તો કહી શકાય કે તે "Virtual Reality" એટલે 'સ્થળ અને સમયના બંધનોમાંથી મુક્ત અને વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ જેવી પરિસ્થિતિ'. આ બદલાતી વિભાવનાએ શિક્ષણના સ્વરૂપોમાં એક નવું સ્વરૂપ ઉમેર્યું છે જેને "Virtual Reality Based Education" તરીકે ઓળખવામાં

આવે છે. Virtual Reality શિક્ષણનું એવું સ્વરૂપ બની રહેશે જે અનુભવ આધારિત જ્ઞાનને બાળકના જ્ઞાનાત્મક વિકાસના પાયા તરીકે સ્વીકારશે અને આ અનુભવો એવા હશે કે જે ઘણીવાર વાસ્તવિક જગતમાં પ્રાપ્ત કરવા પણ લગભગ અશક્ય બનશે.

Virtual Realityને આધારે વિદ્યાર્થીઓને 3D ઈમેજના ઉપયોગથી જટિલ સંકલ્પનાઓ ખૂબ જ સરળતાથી સમજાવી શકાય. સૂર્યમંડળ જેવી સંકલ્પનાઓને વાસ્તવિક જેવા દેખાતા ગ્રહોને આધારે વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટીના માધ્યમથી ખૂબ જ સરળતાથી સમજાવી શકાય છે. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી એવી તમામ બાબતો અને જગ્યાઓને તમારા વર્ગખંડમાં લાવી આપે છે જે ભૂતકાળમાં માત્ર પાઠ્યપુસ્તકમાં એક ખ્યાલ કે સંકલ્પના તરીકે શીખવવામાં આવતી. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટીને આધારે દરિયાના ઊંડાણમાં જવું અને સમુદ્રી જીવોનો પરિચય મેળવવો, જ્વાળામુખી ફાટવાની ઘટના ખૂબ નજીકથી નિહાળવી, તમે જાતે વીડિયો ગેમનું એક પાત્ર બનો અને રમી શકો, નીલ આર્મસ્ટ્રોંગની જેમ ચંદ્ર પર "Moon Walk" કરવું. વર્ગખંડમાંથી બહાર નીકળ્યા વિના તાજમહેલ અને તેની કારીગરીને 3Dના માધ્યમથી નિહાળવી અને અનુભવવી. જે આપણને વાસ્તવિક જેવી સ્થિતિનો આભાસ કરાવે. અનુભવને આધારે મળતા શિક્ષણ માટે "Experiential Learning" શબ્દ વાપરવામાં આવે છે. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી આધારિત શિક્ષણ બાળકના અનુભવના ક્ષેત્રને વિકસાવે છે. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી "Experiential Learning"ને પ્રોત્સાહન આપે છે અને Constructivism ના પાયાના ખ્યાલને પોષે છે, જે સૂચવે છે કે બાળક પોતે જ જ્ઞાનનું સર્જન કરે છે.

શા માટે Virtual Reality આધારિત શિક્ષણ ભવિષ્યના શિક્ષણમાં એક નવી દિશા સૂચવશે ?

વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી આધારિત શિક્ષણ અનુભવને કેન્દ્રમાં રાખી શિક્ષણ માટેની નવી પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓ સૂચવે છે. આ આધુનિક પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓ દ્વારા શિક્ષણમાં પરિવર્તન આવશે અને શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધારવામાં તે સીમાચિહ્ન રૂપ

સાબિત થશે. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટીનો ઉપયોગ દિન-પ્રતિદિન વધી રહ્યો છે ત્યારે મોબાઈલ ક્ષેત્ર પર પણ તેની અસર જોવા મળે છે. હાલ મોટા ભાગના મોબાઈલ ડિવાઈસ પર વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી આધારિત App(એપ) કાર્ય કરે છે જેના આધારે VR હેડસેટનો ઉપયોગ કરી વાસ્તવિક જેવી સ્થિતિનો અનુભવ મેળવી શકાય છે. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી હવે મોબાઈલ ટેકનોલોજી સાથે જોડાયેલ છે એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ શિક્ષણની વિકસતી વિભાવનાઓમાં મોબાઈલ શિક્ષણનો ગ્રાફ ઊંચો આવશે તેમ કહી શકાય.

કોર્બેટ એવું કહે છે કે “The pedagogies of constructivism and game-based learning show that children learn best by doing or by being.” એટલે કે ‘રચનાવાદ અને રમત આધારિત શિક્ષણ એવું કહે છે કે ‘બાળકો ક્રિયા દ્વારા કે તેમની પોતાની ઉપસ્થિતિમાં થયેલ બાબતોથી વધુ શીખે છે.’ વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી બાળકોને આવા વાસ્તવિક જેવા

અનુભવો વીડિયો ગેમ કે સોફ્ટવેરની મદદથી જુદાં જુદાં વર્ચ્યુઅલ ડિવાઈસનો ઉપયોગ કરી મેળવી આપે છે જે તેમના અનુભવના ક્ષેત્રને વિકસાવે છે. જે જ્ઞાન વાસ્તવિક પરિસ્થિતિમાં મેળવવું લગભગ અશક્ય લાગતું હોય તે મેળવવાનું કાર્ય વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી કરી આપે છે. બાળકની ગોખણશક્તિને નહીં પણ તેની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિમાં શીખવાની ક્ષમતાને માપવા માટે વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી ઉપયોગી બનશે.

આમ, વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી શિક્ષણ માટે ઘણી શક્યતાઓથી ભરેલું માધ્યમ છે. તેનો ઔચિત્યપૂર્ણ ઉપયોગ બાળકના અનુભવના જગત અને શિક્ષણ માટે ઘણી નવી દિશોઓ ખોલી આપશે. શિક્ષણનું આ નવું સ્વરૂપ બાળકના જ્ઞાનાત્મક જગતમાં તો પરિવર્તન લાવશે જ, પણ સાથે સાથે તેના ભાવાત્મક અને ક્રિયાત્મક જગતને પણ વધુ દૃઢ બનાવશે.

વ્યાખ્યાતા,
જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, સુરેન્દ્રનગર

મારી જાદુઈ શાળા

ડૉ. અભય બંગ

જીવન સાથે સંબંધ રાખનાર ગણિત

‘એક પાણીની ટાંકીમાં બે નળી લગાડેલી છે. એક નળી મારફત ટાંકીમાં પાણી ભરાય છે અને બીજી વડે ખાલી થાય છે. હવે એ કહો કે ટાંકી કેટલી વારમાં ભરાશે ?’ આવી જાતના પગ-માથા વગરના પ્રશ્નો હંમેશાં સ્કૂલના ગણિતનાં પુસ્તકોમાં ભરેલા હોય છે. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે ગણિત અને અસલી જીવન વચ્ચે કઈ સંબંધ છે કે નહીં? કોઈ પણ હોશિયાર માણસ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવા માટે નીચેની નળી બંધ કરી દેશે અને આવા પ્રશ્નથી જાતને છોડાવશે.

નઈ તાલીમમાં હું ઘનફળની અવધારણા અને ગણિત કેવી રીતે શીખ્યો તેનું એક ઉદાહરણ આપું છું. દરરોજ અમારે બધાંએ ત્રણ કલાક કોઈ ઉત્પાદન કામ કરવું ફરજિયાત હતું. અહીંના શિક્ષણનું આ એક અભિન્ન અંગ હતું. આની પાછળ ગાંધીજીની બ્રેડ લેબર, એટલે કે જાતે મહેનત કરીને ખોરાક મેળવવાની અવધારણા તો હતી જ સાથે સમાજઉપયોગી કાર્ય મારફત કુશળતા મેળવવાની વિનોબાની દૃષ્ટિ પણ હતી. આના માટે હું થોડા દિવસ સુધી ગૌશાળામાં કામ કરવા જવા માંડ્યો. નવી ગૌશાળાના નિર્માણનું કામ ચાલુ હતું. મારા શિક્ષકે મને એક સમસ્યાનું નિરાકરણ શોધવાની જવાબદારી સોંપી. ‘એ શોધો કે એક ગાય રોજ કેટલું પાણી પીએ છે ? આ રીતે ગૌશાળાની બધી ગાયોને દરરોજ કેટલા પાણીની જરૂર પડશે ? પછી એક એવી ટાંકી બનાવો કે જેમાં એટલું પાણી સમાઈ શકે. ટાંકીમાં કેટલી ઇંટો જોઈશે તેનો હિસાબ કરીને ઇંટો ખરીદી લાવો.’ ગણિતની આ સમસ્યા માટે હું લગભગ એક અઠવાડિયા સુધી ઝઝૂમ્યો. જુદી જુદી ટાંકીઓનું ઘનફળ કેવી રીતે માપવું ? ટાંકીનું ઘનફળ અને તેનું બહારનું ક્ષેત્રફળ કેવી રીતે માપવું ? આ અનોખી પદ્ધતિથી પ્રત્યક્ષ ટાંકી બનાવીને હું ગણિત શીખ્યો.

એક બાળ એક ઝાડ

- આર.એસ. ઉપાધ્યાય

[પર્યાવરણ શિક્ષણ એ વર્તમાનમાં વૈશ્વિક સ્તરે અતિ મહત્વનો વિષય બની ગયો છે. ભારત દેશના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે તમામ રાજ્યોમાં પર્યાવરણ શિક્ષણ પર ભાર મૂકવા પર આદેશ જારી કર્યો છે. આમ, આ વિષયના મહત્વને સ્વીકારીને સાબરકાંઠા જિલ્લાના પ્રાથમિક શિક્ષણાધિકારી શ્રી આર. એસ. ઉપાધ્યાયે સાબરકાંઠાને હરિયાળો બનાવવા માટે જે પ્રયત્નો કર્યા તેમાંથી પ્રેરણા અપાવતો આ લેખ અત્રે પ્રસ્તુત છે.]

અરવલ્લીની ગિરિમાળાઓની ઓથે આકાર પામેલા સાબરકાંઠા જિલ્લામાં કુદરતે મન ભરીને પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય છૂટે હાથે વેર્યું છે. વૃક્ષોની લીલોતરી આ સૌંદર્યમાં વધારો કરવાની સાથે વરસાદ લાવવામાં પણ ઉપયોગી બને છે.

વૃક્ષો વાવો વરસાદ લાવો, છોડમાં રણછોડ, જેવાં સૂત્રો આપણે નાનપણથી સાંભળતા આવ્યા છીએ તથા બોલીએ છીએ. આપણે વધુ વૃક્ષો વાવવાં જોઈએ, વૃક્ષો વરસાદ લાવે છે, જેવાં વૈજ્ઞાનિક કારણો પણ ખૂબ લખ્યાં. પરંતુ ગ્લોબલ વોર્મિંગ તો વધતું જ ગયું. તેને અટકાવવા વૃક્ષઉછેર ખૂબ જ જરૂરી છે. આ બાબતનો અમલ આપણા પોતાનાથી જ કરીએ તો કેવું. આપણે જાતે જ એક છોડ, એક વૃક્ષ ઉછેરીએ તો કેવું?

સાબરકાંઠાના નૈસર્ગિક સૌંદર્યમાં વધારો કરવા માટે ‘હરિયાળો સાબરકાંઠા’ નામનું એક મોરપીંછ ઉમેરવાનો વિચાર જિલ્લાના શિક્ષણના વડા તરીકે એક શાળાની મુલાકાત દરમ્યાન સ્ફૂર્યો. શાળામાં જેટલાં બાળકો અભ્યાસ કરતાં હોય તેટલાં વૃક્ષો વાવીએ તો કેવું? જિલ્લા શિક્ષણ સમિતિના નવતર વિચાર થકી શાળાના દરેક બાળક દ્વારા એક એક છોડ રોપવામાં આવે એટલે કે દરેક શાળાની રજિસ્ટર સંખ્યા જેટલાં વૃક્ષો રોપાય એવું નક્કી થયું. વિચારનો ધીરે ધીરે સોશિયલ મિડિયા દ્વારા પણ પ્રચાર-પ્રસાર કરવામાં આવ્યો.

સાબરકાંઠા જિલ્લાની બધી જ શાળાઓએ જિલ્લા શિક્ષણ સમિતિના આ અભિયાનને પૂરા જોમ અને હોંશ સાથે ઉપાડી લીધેલ છે. ચોમાસાની ઋતુ છોડના વિકાસ માટે અનુકૂળ હોવાથી શાળાના મેદાન પરિસરમાં, શાળાની આજુબાજુ તેમજ ગામની અન્ય ખુલ્લી જગ્યાઓમાં પણ છોડવાઓનું વાવેતર થઈ રહ્યું છે. દરેક

બાળકને વ્યક્તિગત રીતે છોડ ઉછેરવાની જવાબદારી સ્વૈચ્છિક રીતે સોંપવામાં આવેલ છે. બાળકને ‘આ છોડ મારો છે.’ તેવી પોતીકાપણાની ભાવના ઉદ્ભવે અને સાથે સાથે કુમળા છોડનો ઉછેર પણ લાગણીસભર થાય તેવું લાગણીઓનું વાવેતર છોડ સાથે કરવામાં આવેલ છે. બાળક શાળામાં આવતાં જ પોતાના વાવેલા છોડના વિકાસ સાથે પોતાની ખુશીમાં અને છોડ સાથેની આત્મીયતામાં વધારો થાય તથા નાનકડો છોડ ભવિષ્યમાં મોટું વટવૃક્ષ બનશે અને આ લીલાછમ જિલ્લામાં પોતાનું યોગદાન છે એવા ભાવના સ્વીકાર થકી સાબરકાંઠાને ‘હરિયાળો સાબરકાંઠા’ બનાવવામાં શિક્ષણ જગતનું યોગદાન યાદ રહેશે.

પ્રેમ, લાગણી, ભય, કરુણા, આનંદ, વિષાદ, ગર્વ વગેરે શબ્દો શાળાએ જઈને વાંચતાં શીખ્યાં તે પહેલાં પ્રકૃતિએ આપણને તેનો પરચો કરાવી દીધો છે. પ્રકૃતિ એટલે માતાનું અદલ બીજું રૂપ. માતાના પ્રેમનો અહેસાસ પ્રકૃતિના ખોળેથી આપણને થાય તેમાં કોઈ બેમત નથી. જે હૂંફ અને લાગણીનો અહેસાસ એની ગોદમાંથી મળે છે તે ક્યાંય બીજે જોવા નથી મળતો. પ્રકૃતિ એટલે .....મમતા અને સમતાનો પડછાયો, ચોમેર અંધકારમાં પણ આનંદનો ચડેલ ઓડકાર, એકલતાનો લગીરેય ખ્યાલ ન વર્તાવનારો સાથી. તેની ગોદમાં અનુભવાય છે તાજગીનો ચમકાર તો બીજી તરફ થાક, હતાશા, વિષાદ જેવા કંઈ કેટલાંય

નકારાત્મક સ્વરૂપો તેની હાજરી માત્રથી ભાગી જાય છે. આમ, પ્રકૃતિ એટલે પૃથ્વી પરના માનવ માટેનું અમૃતબિંદુ. શરીરની સાથે મનના ઓકિસજનની જયારે જરૂરિયાત અનુભવાય છે ત્યારે પ્રકૃતિ અવશ્ય તેની હાજરી નોંધાવે છે. આપણે એ દિવસો યાદ કરવા જોઈએ જયારે આપણે આવા કોઈ સ્થળની મુલાકાત લીધી હોય ત્યારે આપણે અંતરથી હાશકારો અનુભવ્યો હોય.

પરંતુ આ હાશકારના ઓડકાર હમણાં હમણાં બદલાતા રહ્યા છે. હમણાં કેટલાંક વર્ષોથી માનવે તેના રૌદ્ર રૂપને નજરે પણ નિહાળ્યું છે. મમતાના લીંપણના બદલે આપણે તેને ખોળે નરસંહાર વરતાતો જોયો છે. તેની છાતીના અખૂટ સ્નેહને પૂરના પ્રકોપમાં તણાતા આપે અવશ્ય નિહાળ્યો હશે. આપે જોઈ હશે તેની આંખમાં અમીને દબાવીને ઊભી થયેલ અગનજવાળાઓને. તેના ખોળે સુવાસ પ્રસરાવતા પવનોને માતમના તાંડવમાં બદલાતા ચોકકસથી જોયા જ હશે. ધરતીનું છત્ર સમા આકાશને તેની ફરજ ભૂલીને મારકણી સૂર્યજવાળાઓને પ્રવેશવા દેતા જોવું એ કંઈ હવે નવી વાત નથી રહી. શિયાળાની શીતળ ઠંડીના અહેસાસની વચ્ચે ક્યારેક તે ઉનાળાની જવાળાઓને પણ તરતી મૂકી દે છે. ભર ચોમાસે પણ વાદળ વગરના ઉઘાડા આકાશ આપણી નજર સામે જ છે. તો બીજી તરફ ઉનાળાની અગનજવાળાઓને પણ શરમાવે એ રીતે ક્યારેક ભર ગરમીમાં વરસાદ ફૂંકાડા મારી જાય છે.

આપણને અવશ્ય પ્રશ્ન થાય કે ક્યાંક તો કુદરતની સોફ્ટવેર સિસ્ટમમાં કોઈ ગરબડ થયેલ હોવી જોઈએ કે તો તે આપણાથી નારાજ હોવી જોઈએ. પરંતુ નગ્ન સત્ય એ છે કે માણસે હવે પ્રકૃતિની સાથે કદમતાલ કરવા પોતાની રેખા ઓળંગી લીધી છે. જેના કારણે સમગ્ર માનવજાત આજે ખતરાનો સામનો કરી રહી છે. પ્રકૃતિનાં

એ અમૂલ્ય તત્ત્વોને સાચવવામાં આપણે ક્યારેય માફ ન કરી શકાય તેવી ભૂલ કરેલ છે. જેના પરિણામ આપણને અત્યારે ધરતીના ખોળે જોવા મળી રહ્યાં છે. જો આવું ને આવું આપણું વર્તન ચાલતું રહ્યું તો થોડાંક જ વર્ષોમાં માનવજાત પર મોટી અસરો નિવારી શકીશું નહિ.

પરંતુ આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિ આ બાબતે વર્ષોથી ચિંતિત છે. તેણે જ સમગ્ર વિશ્વને એક નવો વિચાર આપ્યો હતો કે

॥ ઉદારચરિતાનાંતુવસુધૈવકુટુંબકમ્ ॥

આમ, સમગ્ર વિશ્વને એક કુટુંબ તરીકે જોનારા આપણે આવી ભયંકર બાબતને કંઈ રીતે ઉપેક્ષિત કરી શકીએ? એમાં પણ શિક્ષણની જવાબદારી જેના શિરે છે તે તો વધુ સંવેદનશીલ અને ચોકકસ હોવા જોઈએ. શિક્ષણના પથદર્શક તરીકે આપણે આ બાબતોને ક્યારેય આંખ આડા કાન કરીને હાસિયામાં ન ધકેલીએ. એટલે જ સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓએ એક નવું ધ્યેય ઉપાડ્યું છે કે આ ધરાને ફરીથી નવપલ્લવિત કરીને હરિયાળા સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરવી છે. આ નવો વિચાર આવતાં જ સમગ્ર જિલ્લાની શાળાઓમાં એક નવી ચળવળ ઉપડી છે. આગે કદમના હોકારા ભરતી અમારા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓનાં બાળકો ફરીથી આ ધરતીને તેની હરિયાળી ચૂંદડી ઓઢાડવાના સ્વપ્નોને લઈને કૂચ કરી રહ્યાં છે. આ કામ સરકારશ્રી દ્વારા એકલે હાથે ક્યારેય શક્ય નથી. તેમાં જરૂર છે સમાજને જોડવાની, સમાજના સહકારની, સમાજની જાગૃતિની. સંસ્કૃત ભાષામાં પણ આ વિશે સુંદર વાત થઈ છે કે,

દશકૂપસમાવાપીદશવાપીસમોહદઃ ।

દશહ્રદસમઃપુત્રોદશપુત્રસમોદ્રુમઃ । ।

જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણાધિકારી,
જિલ્લા શિક્ષણ સમિતિ, સાબરકાંઠા, હિંમતનગર

ધોરણ 3-4 ના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન અર્થગ્રહણ પ્રવૃત્તિ

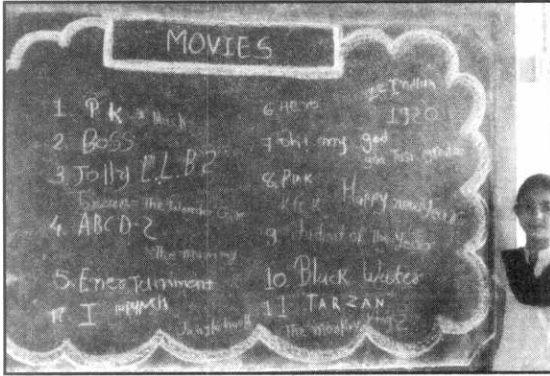
નીચેનો ફકરો વાંચો અને પ્રશ્ન ક્રમાંક 1 થી 4 ના ઉત્તર આપો.

મારું નામ પૂજા. મને ફરવાનો બહુ શોખ. એક વખત નિશાળેથી હું મારી બહેનપણી રીના સાથે તળાવને કિનારે ફરવા ગઈ. રીના તો ગોળ ઊંડું તળાવ જોઈને નાચવા માંડી.

1. માણસના નામ ફરતે ☐ ની નિશાની કરો.
2. ક્રિયા બતાવતા શબ્દની નીચે લીટી કરો.
3. સ્થાન બતાવતા શબ્દ ફરતે ☐ ની નિશાની કરો.
4. આકાર બતાવતા શબ્દની નીચે ✓ નિશાની કરો.

આ બધું ત્યારે જ શક્ય બને છે જ્યારે શિક્ષક ખુદ અપડેટ બને. નવાચાર અપનાવે. નવી નવી ટેકનિક પણ અપનાવે. આ કરવું કંઈ અઘરું નથી; માત્ર સમયના આયોજન માત્રથી થઈ શકે છે.

શિક્ષણશાસ્ત્રીઓનો એવો અનુભવ રહ્યો છે અગર શિક્ષકે લલિત કલાઓ પૈકી કોઈ એક કલા આત્મસાત્ કરેલ હોય તો તે સારી રીતે વર્ગમાં ભાવાવરણ ખડું કરી શકે અને સ્વાભિવ્યક્તિનું સુચારુ પ્રદર્શન પણ કરી શકે

છે. આવો અનુભવ નીવડેલા શિક્ષકોને પણ હશે. તેના કારણે સફળતાની સીધી સીડી ચઢી શકાય છે અને પોતાના વિવિધ વિષયોમાં ભળતી સફળતા મેળવી શકાય છે. આવું એક ઉદાહરણ કચ્છની કુકમા ગ્રૂપ શાળાનાં શિક્ષિકા કુ.રચનાબહેન કિશોરભાઈ વણોલે પૂરું પાડ્યું છે. તેણીએ અંગ્રેજી વિષય સાથે માસ્ટર ડિગ્રી મેળવી પોતીકો વિષય બનાવ્યો છે. આ ઉપરાંત ભરતનાટ્યમમાં વિશારદ કર્યું છે અને ચિત્રકલાને હોંશેથી અપનાવી છે. તેમનાં અક્ષરો આગવી પ્રતિભા સર્જે દે છે.. કચ્છ જિલ્લાના એજ્યુકેશનલ ઇન્વેશન ફેર 2016-17માં 'ઇંગ્લીશ એરાઉન્ડ અસ' વિષયમાં પ્રાથમિક વિભાગમાં દ્વિતીય ક્રમાંક મેળવી ગૌરવ અપાવ્યું છે.

વિદ્યાર્થીઓને ભાષાશિક્ષણમાં અંગ્રેજી વિષય અઘરો લાગે છે. હું આ નહિ શીખી શકું કે મને આ નહિ આવડે એવી માનસિકતા ધર કરી ગઈ છે, તેમાંય કચ્છની પ્રાદેશિક ભાષા-ધરનું કચ્છી ભાષાનું વાતાવરણ-પ્રત્યાયનની ઉણપ-પ્રોત્સાહનનો અભાવ ઇત્યાદિ

વિદ્યાર્થીને નવી ભાષા શીખતાં અવરોધે છે. કચ્છના મહત્તમ ગામડાઓમાં બોલાતી કચ્છીભાષા-ઉચ્ચારણદોષ વિદ્યાર્થીઓમાં ઊણપ સર્જે છે. હા, શિક્ષણના ફેલાવાથી આજનો વાલી અંગ્રેજીનું મહત્ત્વ અને મહિમા સારી રીતે સમજે છે કે જાણે છે. તોય વાલીઓની નિરક્ષરતા ભાગ તો ભજવે જ છે અને જે સમજે છે, જાણે છે તેનું પ્રમાણ સંતોષજનક તો નથી. આવા વાલીઓ ટયુશનમાં પોતાના બાળકોને મોકલી આત્મસંતોષ મેળવી લે છે. આ સંજોગોમાં શિક્ષકની ભૂમિકા અદકેરી બની જાય છે. શિક્ષક પોતાની સૂઝ મુજબ, આવડત મુજબ અને નિત્ય નવાં કૌશલ્યોનો વિનિયોગ કરી પ્રયત્ન કરતો રહે છે. આના માટે વર્ગખંડ માત્ર પૂરતો નથી. સતત મહાવરો શાળા બહાર પણ કરવો પડતો હોય છે, એ માટે અંગ્રેજી શિક્ષક બાળકને તે તરફ કેળવે છે, વાતાવરણ પૂરું પાડવા પ્રયત્ન કરે છે અને પ્રોત્સાહિત કરે છે. આ બધું ત્યારે જ શક્ય બને છે જ્યારે શિક્ષક ખુદ અપડેટ બને, નવાચાર અપનાવે, નવી નવી ટેકનિક પણ અપનાવે. આ કરવું કંઈ અઘરું નથી; માત્ર સમયના આયોજન માત્રથી થઈ શકે છે. આ વાત થઈ અંગ્રેજી શિક્ષણની સમસ્યાઓ અને તે માટે શિક્ષક શું કરી શકે ?

રચનાબહેન જે શાળામાં કામ કરે છે એ બાળકો પણ ઉપર્યુક્ત સમસ્યાઓથી ગ્રસ્ત છે. આ મિશ્રશાળામાં 750થી વધારે બાળકો અભ્યાસ કરી રહ્યાં છે. જેમાં સામાજિક-આર્થિક રીતે પછાત વર્ગના વિદ્યાર્થીમાંથી સંખ્યા 80 ટકા જેટલી છે. ધો-6 થી 8 ની સંખ્યા અડધી છે. સમસ્યાનું મૂળ પકડી છઠ્ઠા ધોરણથી આલ્ફાબેટ શરૂ કરી બે દળદાર રૂપકડાં આલ્બમ બનાવ્યાં. એકનું નામ આપ્યું "Handmade Alphabet Book" અને બીજાનું નામ 'Wrapper Album.' અહીંથી સંશોધનશક્તિનો વિકાસ સાધ્યો. આનો વિકલ્પ એટલા માટે રાખ્યો, જે વિદ્યાર્થીઓ નહિ શીખી શકે અથવા સ્લો લર્નર છે તેવાને ચિત્રપોથી દ્વારા સહજ સરળતાથી શીખવી શકાશે. શરૂઆત કરી તો ખુદ રચનાબેન પણ આશ્ચર્યચકિત બન્યાં. બાળકોને કહ્યું ચાલો, તમે કયાં કયાં કાર્ટુન ફિલ્મસ જુઓ છો ? બાળકોના જવાબથી નવાઈ પામ્યાં. એ પછી દરરોજ 'Good Morning Session' રાખ્યું.

સવારે આપણે કઈ કઈ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરીએ છીએ? બાળકો અનેક વસ્તુઓનાં નામ બોલવા માંડ્યાં. બ્રશ, ટુથપેસ્ટ, સાબુ, કપ-રકાબી, નાસ્તો, નેઇલ કટર, હેરઓઇલ વગેરે. આ પ્રયોગ-પ્રવૃત્તિથી અંગ્રેજી ભાષાનો શબ્દ ભંડોળ વધારતાં ગયાં. બીજા દિવસે ફરી સ્પેલિંગ પૂછાય ને નવી ઊર્જા અંકિત થાય અને થઈ પણ.

વિદ્યાર્થીઓને નવા-નવા રેપર્સ લઈ આવવાનું સૂચન કર્યું. બહેને પણ નહિ જોયેલા નવા નવા 'નાસ્તા, દવા, સાબુ, રમકડાં, જાહેરખબરોના રેપર્સ ચૂંટી લાવ્યાં. તેમાંથી પ્રોડક્ટ, નેમ, એક્સપાયરી ડેટ, પ્રાઇઝ જેવી મહત્વની બાબતો સાથે અંગ્રેજી ભાષા શીખવાય. રમકડાં, ફિલ્મોનાં નામ, સિમ્બોલ ચિત્રો, અંગ્રેજી છાપાઓનાં કન્ટેન્સ, મોબાઇલ ફોનની ગેલેરીઝનાં નામ અને ઉપયોગ બહુલતાથી વિશદ્જ્ઞાન સાથે જ્ઞાનોપાર્જન થતું રહ્યું. બાળકોમાં કર્તૃત્વની ભાવના ખીલવા માંડી. શનૈઃશનૈઃ બાળકો વ્યાકરણ અભિમુખ બનવા લાગ્યાં. એક નવી ભાષા પ્રત્યે લગાવ વધતો ગયો. અત્યારે નાનાં-નાનાં, ટૂંકાં-ટૂંકાં વાક્યો બોલવાનું શરૂ કરી દીધું છે. બહેને એક નિયમ

પાડ્યો-દરેક બાળક પોતાની સાથે સાચું કે ખોટું અંગ્રેજીમાં જ વાત કરે.

આ ફેરફાર રાતો રાત નથી થયો કે જાદુથી પણ નથી થયો. વળી, બાળકોમાં આમૂલ પરિવર્તન આવી ગયું છે. એવો પણ દાવો

રચનાબહેન કરતાં નથી. હા, બાળકોના ઉત્સાહને ક્રિએટ જરૂરથી કરી શક્યાં છે. બાળકો જાતે શીખતાં

થાય એ હેતુથી નવતર પ્રયોગ અથવા કોશિશ જે કહો તે કરેલ છે. અને હજુ પણ સો ટકા સફળતા નથી જ મળી. એ માટે પ્રયત્નો સતત રહ્યા કરે છે. હંમેશાં માનતા આવ્યાં છે - 'Learn to do common things in different Way'. એના કારણે વિદ્યાર્થીઓમાં વાલીઓમાં અને ગામમાં ભાષાપ્રેમ નિર્માણ થયો છે.

ગાંધીજી હંમેશાં કહેતા, માતૃભાષા અને રાષ્ટ્રભાષા ઉપરાંત કોઈ બે ભાષાઓ શીખવી જોઈએ. એ તેમનો ભાષાપ્રેમ હતો. અત્યારે માતૃભાષા અને અંગ્રેજી ભાષા વચ્ચે પ્રતિભાનું જોર લાગી રહ્યું છે. માતૃભાષાના પ્રચાર-પ્રસાર માટે એડીનું જોર લાગાવવું પડ્યું છે. આવી તાણ-ખેંચ વચ્ચે અંગ્રેજી શિક્ષણ આપવાનું છે. ભલે માસીનું સ્થાન ધરાવતી હોય તોય છે એક ભાષા !

આ છોકરો કમાલનો નીકળ્યો !

નોડે સાહિલ એવો વિદ્યાર્થી, જેનું નામ તોફાનીમાં, ગૃહકાર્ય નહિ કરનારમાં, ધ્યાન નહિ આપનારમાં અને રખડુમાં થાય. દરેક વિષયમાં ઓછા ગુણ મેળવે, પણ શાળાની ઇતર પ્રવૃત્તિઓમાં રસ-રુચિ લ્યે. તેની એક આંખમાં ખામી હોઈ લઘુતાગ્રંથિથી પીડાય, અન્યો તેને ચીડવે-પોતે ચીડાય. જ્યાં અન્ય વિષયો નબળા ત્યાં અંગ્રેજી ભાષાનું કામ ક્યાં સગે ચઢે ! પરંતુ બહેને રચનાત્મક અભિગમ કેળવ્યો. બેન કહે તેમ સાહિલ કરે. રેપર્સ લઈ આવે. તેનાં કન્ટેન્સ કરે અને નોંધપોથીમાં ચીપકાવે પણ ખરો, દરરોજ પાંચ પાંચ શબ્દો પાકા કરી લાવે. પરિણામ એ આવ્યું કે જેને કંઈ નથી આવડતું એવા આ સાહિલની ગણના અંગ્રેજી વિષયમાં હોશિયારની થવા લાગી છે. તે હવે ઠીક

પ્રમાણમાં અંગ્રેજી અર્થપૂર્ણ વાંચી શકે છે. બીજા વિષયો કરતાં અંગ્રેજી તેનો રસનો વિષય બન્યો છે. આ કરિશ્મા નવતર પ્રયોગ થકી શક્ય બન્યો છે. આ પ્રયોગ સાહિલ જેવા વિદ્યાર્થીઓ માટે છે. જે કોઈ એવું સમજે છે કે આ છોકરો કદી કંઈ નહિ શીખી શકે !

મ.શિ, ગોકુલદાસ બાંભડાઈ ગ્રૂપ શાળા, માંડવી, જિ. કચ્છ

HOT પ્રશ્નોની રચના સંદર્ભે ભાષા સમજૂતી

- વાઘેલા વિજયસિંહ રામસંગજી

NAS અંતર્ગત શિક્ષણ સાથે જોડાયેલ આપણે જ્યારે HOT (HIGHER ORDER THINKING QUESTION) પ્રશ્નોનું નિર્માણ અને તેને સમજવામાં કાર્યરત છીએ ત્યારે ભાષા અને તેનાં વિશિષ્ટ લક્ષણોને આપણે ઊંડાણથી સમજી માનસિક કસરત કરવી જરૂરી બને છે. કારણ મહદ્અંશે અત્યાર સુધી આપણે ભાષાને જ્ઞાનરૂપે પીરસતા આવ્યા છીએ. જ્યારે અત્યારે તેના સમજલક્ષી પાસાની જરૂરિયાત HOT સંદર્ભે ઊભી થતાં આપણને પણ ભાષાની વિવિધ શક્તિઓ સમજવા અભ્યાસ અને સમજ કેળવવી રહી.

ભાષાની લાક્ષણિકતાઓ અને વિશિષ્ટ શક્તિઓ

ભાષા લક્ષણ, વ્યંજના પ્રતીકાત્મકતા, ધારણા તથા ભાવશક્તિ ધરાવે છે. તેથી તેને ઊંડાણથી સમજવી જરૂરી છે. થોડાં ઉદાહરણ જોઈએ તો....

- (૧) હળવા હાસ્ય સાથે તેણે વાત ઉડાવી દીધી.
- (૨) વરસાદ વરસતાં ધરતીએ લીલી ચાદર ઓઢી લીધી.
- (૩) ઉનાળો આકાશમાંથી અગનગોળા વરસાવતો હતો.
- (૪) તેની જીભ કાતરની જેમ ફરી વળી.
- (૫) તેની દયા તેને જ ગળી ગઈ.
- (૬) તારામાં મીઠું નથી.
- (૭) બાપે પેટે પાટા બાંધીને તેને ભણાવ્યો.

ઉપરનાં વાક્યો વાંચતાં સમજાશે કે વાક્યનો અર્થ સમજાય તેના કરતાં તેનો ભાવ કે તર્ક જુદો હોય છે. અમુક શબ્દો અલગ જ અર્થ રજૂ કરે છે. જે સંદર્ભ કે ઘટના માટે વપરાય છે ત્યાં તેનું રૂપ અર્થ બદલે છે. તો અહીં HOT પ્રશ્ન સંદર્ભે સમજલક્ષી પ્રશ્નોના નિર્માણનો અવકાશ વિશેષ મળે છે. જેમ કે .....

પ્ર. ૧ તારામાં મીઠું નથી. અહીં 'મીઠું' એટલે શું ?

(અ) મીઠાશ	(બ) ખારું
(ક) અક્કલ	(ડ) ખારાશ

પ્ર. ૨ તેની દયા તેને જ ગળી ગઈ 'આ વાક્યનો બંધબેસતો અર્થ ન હોય તેવું વાક્ય કયું છે ?

(અ) દયા કરવી ભારે પડે	(બ) દયા ડાકણને ખાય
(ક) દયા કરવી દુઃખદાયક છે.	(ડ) દયા પોતાને જ ઉપયોગી બને છે.

પ્ર. ૩ ઉનાળો જાણે આકાશમાંથી અગનગોળા વરસાવતો હતો. - આ વાક્યના સંદર્ભે રેખાંકિત શબ્દ કયો અર્થ ધરાવતો નથી?

(અ) ગરમી	(બ) તાપ
(ક) આગ	(ડ) લૂ

પ્ર. ૪ 'તેની જીભ કાતરની જેમ ફરી વળી'. આ વાક્ય મુજબ નીચેનામાંથી કયા વાક્યનો અર્થ બંધબેસતો નથી?

(અ) તે અપમાનજનક શબ્દો બોલવા લાગ્યો.	(બ) તેણે ન કહેવાનું કહ્યું
(ક) તેણે વાત કાપી બીજી વાત કહી.	(ડ) તે બધા કટુ વેણ બોલ્યો.

પ્ર. ૫ 'સાહેબનું કહેવું માનવું જોઈએ'. - આ વાક્ય મુજબ કયો ભાવ અયોગ્ય છે ?

(અ) આજ્ઞાકિતતા

(ક) સ્વછંદતા

(બ) સ્વયંચિન્તિ

(ડ) આદરભાવ

પ્ર. ૬ હાથ, હવે સુખે ભજીશું રામ ! - આ વાક્યને કયો ભાવ લાગુ પડશે ?

(અ) નિરાંત

(ક) અનિચ્છા

(૨) નિઃસંદેહ

(૩) ઉત્સાહ

સમજ અને તર્ક

ભાષાશિક્ષણ માટે આપણે મહત્તમ જ્ઞાનના હેતુનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તથા ભાષાને વિષયવસ્તુરૂપે માત્ર જ્ઞાન સ્વરૂપે આપીએ છીએ. પણ HOT પ્રશ્નો માટે સીધું જ્ઞાન સ્વીકારી શકાય નહીં. તો સમજલક્ષી વિષયવસ્તુની જરૂરિયાત પણ ઊભી થાય. પ્રશ્નોના નિર્માણ માટે સામાન્ય રીતે નીચેના સ્વરૂપનો માધ્યમ તરીકે સવિશેષ ઉપયોગ કરી શકાય.

(૧) ફકરો

(૨) સંવાદ

(૩) ચિત્ર આકલન

પ્રશ્નોના નિર્માણ વખતે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે જવાબ સીધો શબ્દ, વાક્ય કે ચિત્રરૂપે પ્રદર્શિત ન હોવો જોઈએ. જવાબ ઘટનાઓ ભેગી કરવાથી કે તર્કથી સમજાય તેવો, વાક્યના ભાવ કે સમાન અર્થરૂપે હોવો જોઈએ. જેમકે, એક સંવાદ ઉદાહરણરૂપે જોઈએ.....

સંવાદ

રાજા : આવો, આવો ગ્રામજનો અને મહાજનો આજે તમને એક ગંભીર પ્રશ્ન માટે બોલાવ્યા છે.

મહાજન : બોલો મહારાજ શું સમસ્યા છે ?

રાજા : કુદરત રૂઠી છે અને દુકાળને કારણે મારી રૈયત ભૂખે મરે છે.

ગામજનો : પણ રાજન અમે તો કંઈ રીતે મદદ કરી શકીએ !

રાજન : સબૂર, તમે નહિ તો કંઈ નહિ, પણ જે મહાજન છે તે તો મદદ કરી શકે ને ?

મહાજન : હા રાજન, અમે મદદ કરીશું. અમારી દોલત આખરે પ્રજાની જ તો છે ને !

રાજન : શાબાશ ! મહાજન શાબાશ !

પ્ર. ૧ રાજા માટે કઈ સમસ્યા ગંભીર હતી ?

(અ) લોકો મરતા હતા.

(ક) વરસાદ પડ્યો ન હતો.

(બ) લોકો પાસે પૈસા ન હતા.

(ડ) લોકો મદદ માટે તૈયાર ન હતા.

પ્ર. ૨ ‘કુદરત રૂઠી છે’- ના અર્થમાં કયું વાક્ય બંધબેસતું નથી ?

(અ) લોકો પાણી વિના ટળવળે છે.

(ક) લોકો પૈસા આપતા નથી.

(બ) લોકો ભૂખે મરે છે.

(ડ) વરસાદ પડતો નથી.

પ્ર. ૩ અહીં ‘મહાજન’ એટલે કોણ ?

(અ) ગરીબ માણસ

(ક) તવંગર વ્યક્તિ

(બ) ધનવાન વેપારી

(ડ) ભૂખ્યા જન

પ્ર. ૪ ગામજનો એવું શા માટે બોલ્યા કે ‘અમે કંઈ રીતે મદદ કરી શકીએ ?’

(અ) તેઓ વફાદાર નહોતા.

(ક) ગામજનો પૈસાદાર હતા.

(બ) તેઓ મદદ માટે સક્ષમ નહોતા.

(ડ) મદદ માટે તૈયાર નહોતા.

સંકલ્પનાઓ અને તેના અર્થ

ભાષામાં વિવિધ સંકલ્પનાઓનો ઉપયોગ થાય છે. સંકલ્પનાઓને પણ પોતાના અર્થનું ભાવવિશ્વ તથા વિવિધ સામાન્ય અર્થ હોય છે. આપણે કેટલીક સંકલ્પનાઓ જોઈએ. 'તાત્પર્ય', 'હૈયાવરાળ', 'જાતવંત', 'સામર્થ્ય', 'લક્ષ', 'વલખાં', 'યાચક', 'ઓલાદ'... વગેરે

ઉદા- 'જાતવંત' સંકલ્પનાનો પ્રશ્નનિર્માણ માટે ઉપયોગ કરતા અહીં સામ્યતા ધરાવતા (સમાનાર્થી) અર્થ જોઈએ તો, ઊંચી જાતની, સારી જાતની, ઉચ્ચ કુળની વગેરે... વિસામ્ય (જુદો જ અર્થ) એક માતાની, જાતી જેવી, જાત વિનાની વગેરે.

પ્રશ્ન નિર્માણ

પ્ર. ૧ તેની પાસે જાતવંત ઘોડી હતી. - રેખાંકિત શબ્દના અર્થથી જુદો પડતો અર્થ કયો છે ?

(અ) ઊંચી જાતની	(બ) જાત વિનાની
(ક) સારી જાતની	(ડ) ઉચ્ચ કુળની

પ્ર. ૨ તેની પાસે જાતવંત ઘોડી હતી. - રેખાંકિત શબ્દ જેવો અર્થ ધરાવતો શબ્દ કયો છે ?

(અ) એક માતાની	(બ) ઉચ્ચ કુળની
(ક) જાત વિનાની	(ડ) જાતિ જેવી નહીં

બીજી સંકલ્પના 'ઓલાદ' લેતાં

પ્ર. ૧ પણ અસલ તો રાઠોડ રજપૂતની જ ઓલાદ - રેખાંકિત શબ્દ જેવો અર્થ ધરાવતો શબ્દ કયો છે ?

(અ) અવતાર	(બ) ઓછાઓ
(ક) દીકરો	(ડ) લોખંડી

પ્ર. ૨ પણ અસલ તો રાઠોડ રજપૂતની જ ઓલાદ - રેખાંકિત શબ્દના અર્થથી જુદો પડતો અર્થ કયો છે ?

(અ) સંતાન	(બ) જાત
(ક) વંશ	(ડ) વિજાત

સંકલ્પના આધારિત ખાલી જગ્યાના પ્રશ્નો

- (૧) ઘટના એટલે બની કારણ કે તેનું ..... ન હતું.

(અ) લક્ષ્ય	(બ) ધીરજ	(ક) લક્ષ	(ડ) સભાન
------------	----------	----------	----------
- (૨) સ્પર્ધામાં ભાગ લે તેને ..... કહેવાય. (હકાર)

(અ) હરીફ	(બ) સ્પર્ધક	(ક) પ્રતિસ્પર્ધી	(ડ) વિજેતા
----------	-------------	------------------	------------
- (૩) સ્પર્ધામાં ભાગ લે તેને ..... ના કહેવાય. (નકાર)

(અ) ખેલાડી	(બ) સ્પર્ધક	(ક) પ્રતિયોગી	(ડ) હરીફ
------------	-------------	---------------	----------
- (૪) તારું ગજું નથી. તું ..... મહેનત કરે છે. નીચેનામાં કયો શબ્દ લાગુ પડશે ? (હકાર)

(અ) સાચી	(બ) સત્ય	(ક) યોગ્ય	(ડ) વ્યર્થ
----------	----------	-----------	------------
- (૫) તારું ગજું નથી. તું ..... મહેનત કરે છે. નીચેનામાં કયો શબ્દ લાગુ પડશે નહીં ? (નકાર)

(અ) ખોટી	(બ) યોગ્ય	(ક) નકામી	(ડ) વ્યર્થ
----------	-----------	-----------	------------
- (૬) મગરે..... મારીને પશુનું મારણ કર્યું. (વિશેષતા)

(અ) ભીંસ	(બ) તરાપ	(ક) ત્રાડ	(ડ) દોડ
----------	----------	-----------	---------
- (૭) નીચેનામાંથી કયો શબ્દ 'આનંદ'ને રજૂ કરતો શબ્દ નથી? (સામ્યતા)

(અ) ઉલ્લાસ	(બ) યાચના	(ક) ગુલતાન	(ડ) યાનક
------------	-----------	------------	----------

લેખન- સી.આર.સી. એડ્ડ
તા-જલાલપોર જિ-નવસારી

સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ

- ડૉ. જ્યોતિબેન એસ. અમરેલિયા

[શાળાઓમાં વિજ્ઞાનમંડળ, ગણિતમંડળ, ભાષામંડળની સાથે સાથે સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ પણ કેવી રીતે રચવામાં આવે તથા તેના દ્વારા કેવી કેવી પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી શકાય તેની વાત ડૉ. જ્યોતિબેન અમરેલિયા એ અહીં રજૂ કરી છે. જેનાથી આપણને શાળામાં સામાજિક મંડળની રચના કરવામાં મદદ મળશે.]

શાળા-મહાશાળાઓમાં વિવિધ વિષયોનું અધ્યયન કે અધ્યાપન કાર્ય થાય છે તે દરેક વિષયને પોતાના ધ્યેયો, હેતુઓ અને ક્ષમતાઓ હોય છે. પણ સમગ્ર રીતે જોઈએ તો શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય બાળકોનો સર્વાંગી વિકાસ કરવો અને તેમાં રહેલી જન્મજાત શક્તિઓ જે સુષુપ્ત અવસ્થામાં પડી હોય, તેને પદ્ધતિસરના પ્રયત્નો દ્વારા બહાર લાવવી તે જ છે. જેથી તેના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થાય. શાળા-મહાશાળાઓમાં બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે વિવિધ વિષયોમાં અભ્યાસમંડળો ચલાવવામાં આવે છે. જેવા કે, વિજ્ઞાનમંડળ, ગણિતમંડળ, ભાષામંડળ અને સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ. અહીં આજે આપણે સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ વિશે વિગતે ચર્ચા કરીએ.

વર્ગખંડમાં વિદ્યાર્થીઓને વૈવિધ્યપૂર્ણ નવીન અધ્યયન અનુભવો પૂરા પાડવાની તકો મર્યાદિત હોય છે. સામાજિક વિજ્ઞાન જેવા વિષયોમાં વિદ્યાર્થીઓને વાસ્તવિક અનુભવો પૂરા પાડવાની તકો વિશાળમાત્રામાં રહેલી છે. સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના સંદર્ભે યોજી શકાય તેવી પ્રવૃત્તિઓના આયોજન અને અમલીકરણ માટે કોઈ વ્યવસ્થા હોવી જરૂરી છે. આ માટે સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ (Social Science Club) શ્રેષ્ઠ વ્યવસ્થા છે. સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને વર્ગખંડની ચાર દીવાલમાંથી બહાર લાવી શકાય છે. શિક્ષણને પ્રવૃત્તિમય અને અનુભવજન્ય બનાવી શકાય છે. સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ અંતર્ગત ઘણી બધી પ્રવૃત્તિઓમાં વિદ્યાર્થીઓનો શૈક્ષણિક, સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક વિકાસ કરવો શક્ય બને છે.

સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળનું મહત્વ

- નૂતન શિક્ષણનો આધાર વિદ્યાર્થીઓના સ્વ-અધ્યયન પર છે. નૂતન શિક્ષણમાં તપાસ અને શોધનું મહત્વ સ્વીકારાયું છે. સામાજિક

વિજ્ઞાનમંડળ આ પ્રકારના અભિગમના ઉપયોગ માટે વૈવિધ્યપૂર્ણ પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરી આપે છે. પ્રવૃત્તિઓ કરવાની તક પૂરી પાડે છે. જેથી શાળાનું વાતાવરણ જીવંત અને ચેતનવંતુ બને છે.

- વિદ્યાર્થી પોતાની ઇચ્છાથી જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓમાં રસ લેતાં થાય છે. તેથી તેઓમાં વિષય પ્રત્યેની રુચિ અને જ્ઞાન વધે છે.
- સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા થતું અધ્યયન અનૌપચારિક હોય છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓ આનંદ સાથે બધી પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય રીતે સામેલ થાય છે. જેથી સામાજિક વિજ્ઞાનને લગતું જ્ઞાન, કૌશલ્યો, વલણો વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વાભાવિક રીતે જ ઊભાં થાય છે.
- વિદ્યાર્થીઓની નવું નવું જાણવાની વૃત્તિને સંતોષે છે. જેથી તેમની આંતરિક શક્તિઓને રચનાત્મક રીતે ઢાળી શકાય છે.
- સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળની પ્રવૃત્તિઓથી વિદ્યાર્થીઓમાં જૂથભાવના, સંપ, સહકાર, સહિષ્ણુતા, આત્મવિશ્વાસ, નેતૃત્વના ગુણોનો વિકાસ થાય છે.
- મંડળના દરેક કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવાથી તેનામાં સર્જનશીલતાનો વિકાસ થાય છે. તર્ક, નિર્ણય, કલ્પના, અવલોકન, સમસ્યાઉકેલ, કાર્યકારણ સંબંધ, અર્થઘટન, પૃથક્કરણ જેવી વિશિષ્ટ શક્તિઓ વિકસે છે.
- વિદ્યાર્થી મંડળના માધ્યમથી વિશ્વ અને રાષ્ટ્રના સાંસ્કૃતિક વારસાથી પરિચિત થાય છે. તેનું જતન કરતાં પણ શીખે છે. જેથી તે વિશ્વ નાગરિક બની શકે છે.

સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળની રચના

સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ એ સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયને લગતી પ્રવૃત્તિઓ કરતું મંડળ છે. તેમાં સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયમાં રસ ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ સભ્યો હોય તે સ્વાભાવિક છે. મંડળનું સંચાલન લોકશાહી ઢબે થવું જરૂરી છે તથા તેનું ચોક્કસ હેતુપૂર્ણ બંધારણ હોવું પણ જરૂરી છે. જેમાં મંડળનું નામ, હેતુઓ, સભ્યપદ માટેના નિયમો, સભ્ય સંખ્યા, અધ્યક્ષ-ઉપાધ્યક્ષની નિમણૂક અને તેઓની સત્તા, જવાબદારીઓ, ફરજો, મંડળની સમિતિઓ, મંડળની મિટિંગનું સ્થળ-સમય, વર્ષમાં કેટલી મિટિંગ કરવી ?

પ્રવૃત્તિઓ, પ્રોજેક્ટ્સ વગેરેનું ચોક્કસ, નિયત કરેલું આયોજન હોવું જોઈએ. જેથી સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળનું સુચારુ અને વ્યવસ્થિત સંચાલન થઈ શકે અને મંડળના ઉદ્દેશોને સફળ કરી શકાય.

સામાજિક વિજ્ઞાન મંડળમાં નીચે જણાવેલ હોદ્દાઓ રાખી શકાય.

- ૧ મંડળના અધ્યક્ષ (ચેરમેન) શાળાના આચાર્ય (હોદ્દાની રૂએ)
- ૨ મંડળના ઉપાધ્યક્ષ (મંત્રી) સામાજિક વિજ્ઞાનના શિક્ષક
- ૩ સહમંત્રી ઉત્સાહી વિદ્યાર્થી
- ૪ મંડળના સભ્યોની સંખ્યા ૧૦ થી ૨૦ વિદ્યાર્થીઓ

❶ શાળાના દરેક ધોરણનું પ્રતિનિધિત્વ જળવાય તે જોવું.

❷ છોકરાં-છોકરીઓનું પ્રમાણ જાળવવું.

સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળની સમિતિઓ

સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના સંદર્ભમાં નીચેના જેવી સમિતિઓની રચના કરી શકાય.

૧. પ્રદર્શન સમિતિ,
૨. સાધન-નિર્માણ સમિતિ
૩. પ્રવાસ-પર્યટન સમિતિ
૪. સ્પર્ધા આયોજન સમિતિ
૫. સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ સમિતિ
૬. પ્રશ્નપેટી રચના સમિતિ
૭. પત્રમૈત્રી સમિતિ
૮. પ્રકાશન સમિતિ
૯. ભીંતપત્ર અને અંકસમિતિ

૧૦. પુસ્તકાલય સમિતિ

૧૧. ચિત્રકલા સમિતિ

સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળની પ્રવૃત્તિઓ

ઉપરોક્ત સમિતિઓ દ્વારા મંડળમાં નીચેની પ્રવૃત્તિઓ યોજી શકાય.

❶ સ્વનિર્મિત સાધનોનું નિર્માણ કરવું-સમારકામ કરવું. વિશિષ્ટદિન-પર્વની ઉજવણી-આયોજન કરવું.

❷ સામાજિક વિજ્ઞાન મેળાના પ્રદર્શનોનું આયોજન-સંચાલન કરવું.

❸ હસ્તલિખિત અંકો તૈયાર કરવા. (સિક્કા, ટિકિટ, ચિત્રો, લેખો, વગેરેનો સંગ્રહ કરવો-સંગ્રહ પ્રવૃત્તિ)

❹ વિષયવાર તજજ્ઞોના વાર્તાલાપો, વ્યાખ્યાનો ગોઠવવા.

❺ રાષ્ટ્રીય-આંતરરાષ્ટ્રીય બનેલી ઘટનાઓની માહિતી ભેગી કરવી, બુલેટિન બોર્ડ પર મૂકવી.

❻ રાષ્ટ્રીય ગીત, શૌર્ય ગીત, દેશભક્તિ ગીતોની સ્પર્ધા યોજવી.

❼ ઐતિહાસિક T.V. શ્રેણીઓ, ચલચિત્રો, દસ્તાવેજી ચિત્રો, ફિલ્મ સ્ટ્રીપ, સામાજિક વિજ્ઞાનની કિલ્લો વગેરે જેવી અગત્યની માહિતી આપવી.

❽ વેબસાઇટ્સ, સ્લાઇડનું નિદર્શન કરાવવું. આકાશવાણી પર વાર્તાલાપોનું શ્રવણ કરાવવું.

❾ પર્યાવરણ સંરક્ષણ, ગ્રામ સફાઈ, વ્યસનમુક્તિ, કન્યા કેળવણી, દહેજમુક્તિ, વૃક્ષારોપણ જેવી પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવી.

❿ પ્રશ્નપેટી, કિવઝ, હવામાન નોંધ, રાત્રિ આકાશ દર્શન કરાવવું.

⓫ તાપમાન, હવામાન, વરસાદનું પ્રમાણ, પવનની ગતિ-દિશા, ભેજનું પ્રમાણ વપરાતા યાંત્રિક સાધનો દ્વારા માપન કરતા શીખવું.

⓬ આ ક્રમમાં આવતા ઐતિહાસિક નાટકોની સ્ક્રિપ્ટ લેખન કરાવવું. તે નાટકોની રજૂઆત શાળામાં કરાવવી.

⓭ અધ્યયન ક્રમ પ્રમાણે પ્રોજેક્ટ કાર્ય કરવું.

⓮ પત્ર મૈત્રી કેળવે-સમય રેખા તૈયાર કરે.

ⓦ નિબંધ સ્પર્ધા, વક્તૃત્વ સ્પર્ધા, ચાર્ટ બનાવવાની સ્પર્ધા.

આચાર્ય અને શિક્ષકની ભૂમિકા

સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળના અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ, સિનિયર શિક્ષક હોવાના નાતે તેઓએ યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું અને યોગ્ય સંચાલન જરૂરી બને છે. જેથી મંડળની રચના પાછળના હેતુઓ માર્યા ન જાય.

આચાર્ય આર્થિક પ્રશ્નો, વ્યવસ્થાના પ્રશ્નો ઉકેલવામાં સહાયભૂત થવું જોઈએ. મંડળની પ્રવૃત્તિઓને યોગ્ય

દિશા-વેગ, ઉત્સાહ આપવાનું કાર્ય આચાર્યનું છે.

વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના ઝડપી વિકાસની સાથે સાથે વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થી, વિદ્યાર્થી-શિક્ષક, વિદ્યાર્થી-વાલી સાથેના પ્રત્યાયન માટેની તકોનો વિદ્યાર્થીઓને લાભ મળે

તે અને તેના સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વની પૂર્તતા માટે શાળા કક્ષાએ સામાજિક વિજ્ઞાનમંડળ હોવું આવશ્યક છે.

D.El.Ed College (પી.ટી.સી.કોલેજ)
ગાંધી આશ્રમ (આશ્રમરોડ), અમદાવાદ.

આંગણકા પ્રા. શાળામાં સાઇકલ વિતરણ

પીડીલાઇટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ મુંબઈ અને ગ્રામનિર્માણ સંસ્થા દ્વારા મહુવા તાલુકાની ગામડાઓની જે બહેનો સીમ અને વાડી વિસ્તારમાંથી ત્રણ કિલોમીટર કરતાં વધુ અંતરથી ચાલીને શાળાએ આવતી હોય અને જે કન્યાઓના માતા-પિતા સાઇકલ લાવી શકે તેવી સ્થિતિમાં નથી તેમને માટે એક નવતર સાઇકલ પ્રોજેક્ટ શરૂ કરવામાં આવેલ છે. જેમાં મહુવા તાલુકાની આંગણકા શાળાની 14 બહેનોને સાઇકલ વિતરણ કરવાનો कार्यक्रम કળસાર ત્રિવેણી તીર્થ સંકુલ મુકામે યોજાયેલ. જેમાં આંગણકા શાળાની કન્યાઓને ગ્રામ નિર્માણ સંસ્થાના મહાનુભાવોના વરદ્ હસ્તે સાઇકલ મળી હતી. આ સાઇકલનો લાભ ધોરણ છ અને સાતમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓ માટે આશીર્વાદરૂપ સાબિત થયો છે. કન્યાના વાલીઓ માત્ર 800(આઠસો) રૂપિયા ભરે છે ત્યારે પીડીલાઇટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ બાકીના 2150(એકવીસો પચાસ) રૂપિયા ઉમેરીને સાઇકલ આપે છે. આ સાઇકલ પ્રોજેક્ટ અંતર્ગત મહુવા તાલુકાની 257 (બસો સત્તાવન) કન્યાઓને અત્યાર સુધીમાં અંદાજે સાત લાખ વીસ હજાર રૂપિયાની સાઇકલ અપાયેલ છે. આંગણકા ગામની કન્યાઓને સાઇકલ મળવાને કારણે કન્યાઓની અભ્યાસ પ્રત્યે રસ-રુચિ વધી છે. તેમજ વાલીઓમાં પણ કન્યાઓને આગળ ઉચ્ચ અભ્યાસ કરાવવા માટે જાગૃતિ વધી છે. આંગણકા પ્રાથમિક શાળાની કન્યાઓને સાઇકલ મળ્યા બદલ જીસીઈઆરટી, શાળા પરિવાર તથા ગ્રામ પંચાયત અને શાળાના વાલીઓ દાતા સંસ્થા માટે આભારની લાગણી અનુભવે છે.

માઇક્રો કેર

- મીતા પંચાલ ઉપાધ્યાય

(આ લેખમાં મીતાબેન પંચાલે શિક્ષણકાર્ય કરાવતી વખતની સૂક્ષ્મ બાબતો રજૂ કરી છે.)

પાંચ વર્ષ પૂરા થતાંની સાથે જ બાળકના વિદ્યાર્થીકાળનો આરંભ થાય છે. જ્યારે બાળક શાળામાં દાખલ થાય ત્યારે તે પહેલી વખત પોતાના માતા-પિતાની આંગળી છોડીને તેના શિક્ષકની આંગળી પકડે છે. ત્યારથી તેના જીવનમાં માતા-પિતા પછીનું સ્થાન તેના શિક્ષકનું બની જાય છે. જેના પર તેનું ભાવિ વ્યક્તિત્વ પણ ઘણે ખરે અંશે નિર્ભર કરે છે. બાળક શિક્ષકથી કેટલું પ્રભાવિત હોય છે એનો એક પ્રસંગ યાદ આવી જાય છે.

ધોરણ-૧૦-૨૦૧૦ માં ગુજરાત બોર્ડમાં પાંચમો અને જિલ્લામાં પ્રથમ નંબર મેળવેલ વિદ્યાર્થીની, જેની પાર્ટી ચાલી રહી હતી, બહાર ધોધમાર વરસાદ વરસતો હતો, કેક કાપવાનો સમય થયો હતો.

પરંતુ આ વિદ્યાર્થીની હજુ કોઈની રાહ જોઈ રહી હતી. જે વ્યક્તિ તેના ધોરણ-૩ ના વર્ગશિક્ષક રહી ચૂક્યા હતા.

ધોરણ-૧૦માં બોર્ડમાં નંબર મેળવનાર વિદ્યાર્થીની પોતાની પાર્ટીમાં ધોરણ-૩ ના વર્ગશિક્ષકને યાદ કરે છે. એક શિક્ષકને પોતાના વિદ્યાર્થી પાસે આનાથી વધારે શું અપેક્ષા હોઈ શકે ? અહીં, પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે આ શિક્ષકમાં એવી કઈ વિશેષતા હશે ? આ શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓની ક્ષમતા અનુસાર પદ્ધતિ વાપરતા હતા. જેમ કે, એકવાર વાંચવાથી યાદ રહી જતું હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓને આ શિક્ષક ગૃહકાર્યમાં લેખનકાર્ય આપતા જ નહીં. જે વિદ્યાર્થીઓના અક્ષર સુવાચ્ય ન હોય તેમને લખવાનો મહાવરો થાય એ માટે લેખનકાર્ય આપતા. તેમજ વિષયવસ્તુ સમજાવ્યા પછી જે વિદ્યાર્થીઓને વાંચવાથી યાદ રહેતું ન હોય તેમને એકવાર વાંચીને ઉપરાંત એકવાર લખીને આવવાનું કહેતા. તેમની આ Customized System ને લીધે ધોરણ-૧૦માં બોર્ડમાં નંબર મેળવનાર વિદ્યાર્થીનીએ પોતાના અભ્યાસ સિવાયના બચેલા સમયનો ઉપયોગ કથ્થક નૃત્ય શીખવામાં કર્યો હતો અને વિશારદની પદવી ધારણ કરી હતી.

દરેક વિદ્યાર્થીની ગ્રહણશક્તિ, એકાગ્રતા, બુદ્ધિમતા અલગ અલગ હોય છે. જો કોઈ ધોરણના બધા Toppersને પૂછવામાં આવે તો જાણવા મળશે કે બધાની અભ્યાસ શીખવાની ઝડપ, પદ્ધતિ, અભ્યાસનો સમય અલગ અલગ રહ્યા હતા. આમ, તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓને આ રીતે વધારાના સમયમાં નવા નવા પ્રયોગો, સંશોધનકાર્ય કે અન્ય ઇતર પ્રવૃત્તિ કરવાનો સમય મળશે અને ધીમી ગતિએ શીખનાર (Slow Learner) વિદ્યાર્થીઓને વધુ મહાવરો કરાવવાથી તેનું વિષયવસ્તુ પણ પ્રબળ બનશે.

આજના આ યુગમાં દરેક ક્ષેત્રમાં સ્પર્ધા પ્રવર્તે છે. તો વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચેની સ્પર્ધા યોગ્ય ગણવી કે નહીં? સ્પર્ધા તો ૧૦૦% આવશ્યક છે. પણ તે સકારાત્મક હોવી જોઈએ. વર્ગમાં પ્રથમ નંબર લાવવાની સ્પર્ધાને બદલે જે - તે વિષયમાં મહત્તમ ગુણ મેળવવાના ધ્યેયને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. જેમકે હાલ CBSE બોર્ડ-ધોરણ-૧૨ની વિદ્યાર્થીની -રક્ષા ગોપાલે ૫૮૭/૬૦૦ ગુણ મેળવ્યા તેમજ JEE Mainsમાં કલ્પિત વિરવલે ૩૬૦/૩૬૦ ગુણ મેળવ્યા. અહીં આ બે વિદ્યાર્થીઓનો ધ્યેય પૂર્ણ ગુણ મેળવવાનો રહ્યો હશે. વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન દોરવું જરૂરી છે કે વર્ગમાં પ્રથમ આવેલ વિદ્યાર્થીને કદાચ વર્ગના બીજા ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ કરતા વધુ જ્ઞાન હશે. પણ જે તે વિષયમાં પૂર્ણ માર્ક મેળવેલ વિદ્યાર્થી, તે વિષયમાં નિપુણ બની જાય છે. આમ, શિક્ષકે વર્ગમાં પ્રથમ નંબર લાવવાની સ્પર્ધાને બદલે દરેક વિષયમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કરવાના ધ્યેયને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. આ લેવલની શ્રેષ્ઠતા તો જ આવે જો વિદ્યાર્થીઓ પરસ્પર એકબીજાના Doubts clear કરતા હોય, કઠિન મુદ્દાઓની ચર્ચા કરતા હોય. અહીં શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને એ સમજાવવું જરૂરી બને છે કે માત્ર વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જ નહિ પરંતુ વ્યાવહારિક જીવનમાં પણ આગળ વધવા માટે આપણી લીટી મોટી કરવી જરૂરી છે. બીજાની લીટી ટૂંકી કરવાથી આપણો વિકાસ ક્યારેય થતો નથી. બીજાની લીટી ટૂંકી કરવાના પ્રયત્નો કરવામાં આપણી શક્તિ અને સમય બન્નેનો વ્યય થાય છે.

આજકાલ ઘણા લોકો આપણી પરીક્ષા પદ્ધતિને

અયોગ્ય ગણાવતા હોય છે. તો શું આ પરીક્ષા ન હોવી જોઈએ ? પરીક્ષાઓ વિદ્યાર્થીઓના મૂલ્યાંકન માટે તો જરૂરી છે જ, સાથે સાથે એટલા માટે જરૂરી છે કે વિદ્યાર્થીઓ વિષયવસ્તુનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરે. અભ્યાસમાં ઘણા પાયાના મુદ્દા એવા હોય છે કે જે વિદ્યાર્થીઓને ચોક્કસ પણે યાદ જ રાખવા પડે છે. કોઈ પણ Concept એકવાર સમજાઈ ગયા પછી પણ તેનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરવું જરૂરી છે. માત્ર ધીમી ગતિએ શીખનાર (Slow Learner) વિદ્યાર્થીઓને જ નહિ તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓને પણ એકના એક મુદ્દાનું પુનરાવર્તન કરવામાં કંટાળો આવતો હોય છે. પરંતુ પરીક્ષાને લીધે વિદ્યાર્થી સમજ સાથે પુનરાવર્તન કરે છે. આથી આ મુદ્દાઓ તેમની Long term memoryમાં ગૂંથાય જાય છે. સાથે સાથે આ પરીક્ષાઓ તેમને ભવિષ્યમાં આવનારા સંઘર્ષોનો પ્રાથમિક પરિચય કરાવે છે અને તેનો સામનો કરવા તૈયાર પણ કરે છે.

વિદ્યાર્થીઓને સતત Motivation આપવું ખૂબ જ

જરૂરી છે. ભલે તે વર્ગનો શ્રેષ્ઠ વિદ્યાર્થી હોય કે ધીમી ગતિએ શીખનાર (Slow Learner) વિદ્યાર્થી હોય. શિક્ષક એક દિવસ મહાન વૈજ્ઞાનિક તો બીજા દિવસે મહાન રમતવીર તો ક્યારેક શ્રેષ્ઠ નેતાના ઉદાહરણોની સાથે સાથે આપણી આસપાસના સમાજમાંથી સામાન્ય માણસના ઉદાહરણ પણ આપી શકે. જેમ કે આપણા ઘરે કામ કરતા બહેનના દીકરા કે દીકરીએ શિષ્યવૃત્તિ મેળવી હોય, ઘર પાસેના ચોકમાં વૃક્ષ નીચે કોઈ સ્ત્રી સિવણકામ કરતી હોય. શિક્ષકે આવા પ્રેરણાદાયી ઉદાહરણો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને સતત પ્રેરણા પૂરી પાડવી જોઈએ કે જેમને ભણવાની તક મળી શકી નથી છતાં પોતાના અને પોતાનાં બાળકોના જીવનને બહેતર બનાવવા માટે સતત પ્રયત્ન કરતા હોય તો આપણને મળેલી આ ભણવાની તકનો આપણે પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવવો જોઈએ અને સતત આગળ વધવા માટે પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ.

- લેકચરર, ડાયટ, જામનગર

સંસ્થા સમાચાર

- માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રાલયના માન. સચિવશ્રી અનિલ સ્વરૂપે જીસીઈઆરટી અને ડાયેટ ગાંધીનગરની તા. 12-09-2017ના રોજ મુલાકાત લીધેલી હતી. જેમાં જીસીઈઆરટીની તમામ શાખા દ્વારા થયેલી કામગીરી તથા રાજ્યના શ્રેષ્ઠ INNOVATIVE શિક્ષકોએ કરેલ નવાચારોનું પ્રદર્શન ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. માન. અનિલ સ્વરૂપેજીએ innovative શિક્ષકો સાથે વાર્તાલાપ કરી નવાચારો નિહાળ્યા હતા અને તેમને બિરદાવ્યા હતા. કુલ 25 શિક્ષકોએ આ પ્રદર્શન અને વાર્તાલાપમાં ભાગ લીધેલ હતો. તેમના હસ્તે ડી.એલ.એડ. પ્રથમ વર્ષના તમામ કોર્ષની મલ્ટીમીડિયા પુસ્તકોનું લોકાર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું.
- National Achievement Survey -13 નવેમ્બર 2017 ના ઉપલક્ષ્યમાં તા. 15-09-2017 થી 16-09-2017 દરમિયાન કેમ્પે રિસોર્ટ, ગાંધીનગર ખાતે ડિસ્ટ્રીક્ટ કો-ઓર્ડીનેટરનો પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમ યોજાઈ ગયો. જેમાં MHRD ના એડીશનલ સેક્રેટરી માન. અનીતા કરવાલ, ડૉ. ઇન્દ્રાણી ભાદુરી- પ્રો. અને હેડ, ડૉ. શ્રીધર શ્રીવાસ્તવ-પ્રોફેસર, ડૉ. વિશાલ પાજેનકર-અસો.પ્રોફેસર, ESD- NCERT, નવી દિલ્હી, SPDશ્રી- SSA અને તેની ટીમ, નિયામકશ્રી- GCERT અને તેની ટીમ ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં. ગુજરાત, રાજસ્થાન, દીવ-દમણ અને દાદરા નગર હવેલીના ડાયેટ પ્રાચાર્ય અને MIS કો.ઓર્ડીનેટર મળીને કુલ 156 જેટલા પ્રતિભાગીઓ ઉપસ્થિત હતા. ગુજરાત રાજ્યમાં NASનું સંચાલન યોગ્ય પ્રકારે થાય તે માટેનું આયોજન તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું.
- જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર દ્વારા State Resource Group પસંદગીનો બીજો તબક્કો તા. 18-09-2017 થી 20-09-2017 દરમિયાન વિષયવાર નીચે મુજબ યોજાઈ ગયો.

વિષય	સ્થળ	અપેક્ષિત પ્રતિભાગી	ઉપસ્થિત પ્રતિભાગી
ગુજરાતી	સાપુતારા	157	119
અંગ્રેજી	પાલિતાણા	137	89
હિન્દી	વડતાલ	110	69
સંસ્કૃત	જૂનાગઢ	136	82
ગણિત	ઈડર	154	104
વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી	સુરત	132	78
સામાજિક વિજ્ઞાન	પાલનપુર-જગાણા	139	99

જેમાં કસોટી-1 વિષયવસ્તુ, ICT અને પેડાગોજી આધારિત, કસોટી - 2 સામાન્ય જ્ઞાન, લેખિત અભિવ્યક્તિ, મૌખિક અભિવ્યક્તિ, જૂથ કાર્યનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

નવતર Centre for Educational Innovation

- ડૉ. ઋત્ના પરમાર

ગુજરાત રાજ્યની સરકારી પ્રાથમિક, માધ્યમિક-ઉચ્ચતર માધ્યમિક અને પ્રશિક્ષણ સંસ્થાઓના ઇનોવેટીવ શિક્ષકો અને વ્યાખ્યાતાઓને પોતાના શૈક્ષણિક નવાચારની નોંધણી કરવા માટે ઉપયોગી માર્ગદર્શન

કોઈ પણ રાષ્ટ્રનો વિકાસ ત્યાંનાં પ્રત્યેક ક્ષેત્રોમાં થતાં નવાચારો પર આધારિત છે. તેથી નવીનીકરણ એ વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ પરિબળ છે. દેશની પ્રગતિ માટેની ગુરુચાવી છે. આજના પ્રગતિશીલ યુગમાં વિકાસનો આધારસ્તંભ છે. વિકાસશીલ સમાજ માટે નવીનીકરણ એ પોષક પરિબળ છે. તેમાં જો શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં નવાચારો થાય તો રાષ્ટ્રને સીધો જ ફાયદો થાય છે. કેમ કે તેનાથી વ્યક્તિ, શાળા, સમાજ અને રાષ્ટ્ર લાભાન્વિત થાય છે. વિવિધ એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન શિક્ષણને જ નહિ પરંતુ સમાજ અને દેશને એક નવી દિશા આપી શકે છે. સમાજ અને દેશની પ્રગતિ માટે એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન પાયાના પથ્થરની ભૂમિકા ભજવી શકે છે.

નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ -૧૯૮૬માં કહ્યું છે કે કોઈ પણ દેશ તેના શિક્ષકોના સ્તરથી ક્યારેય ઊંચો ન હોય શકે. તેથી દેશના વિકાસમાં શિક્ષકનું સ્તર મહત્વનું છે. આ અગત્યની બાબતને સમજીને શિક્ષણને વધુ અસરકારક બનાવવા માટે કેટલાંક કર્તવ્યનિષ્ઠ અને સર્જનશીલ શિક્ષકો પોતાના શૈક્ષણિક કાર્યક્ષેત્રમાં નવીન સંશોધનો અને નવતર પ્રયોગો કરતા હોય છે. ઇનોવેટીવ શિક્ષકો પોતાના ઇનોવેટીવ કાર્યથી માત્ર શાળાની સમસ્યાનું જ નિરાકરણ નથી લાવતા પરંતુ શાળાકીય પ્રગતિમાં પણ યોગદાન આપે છે.

શૈક્ષણિક ગુણવત્તામાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ લાવવા સદૈવ પ્રયત્નશીલ સંસ્થા જીસીઈઆરટી એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશનને વેગ આપવા માટે સતત કાર્યરત છે. આ માટે ગુજરાત સરકાર દ્વારા આયોજિત 6th Vibrant Gujarat Summit માં IIM Ahmedabad સાથે MoU કરીને રાજ્યમાં પ્રાથમિક શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં નવતર પ્રયોગો કરનાર શિક્ષક અને તેના નવતર પ્રયોગને પ્રોત્સાહિત કરવાનું કાર્ય કરે છે. સાથે સાથે વધુને વધુ શિક્ષકો નવતર પ્રયોગો કરવા માટે પ્રેરણા મેળવે તે

હેતુથી પ્રોજેક્ટ શરૂ કરવામાં આવેલ છે.

દરેક જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન ખાતે ડીસ્ટ્રીક્ટ ઇનોવેશન સેલ (DIC)ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. જેમાં નવતર પ્રયોગોના થયેલા સબમીશનમાંથી સો શૈક્ષણિક ઇનોવેશન પસંદ કરી ઇનોવેટીવ કાર્ય કરનાર શિક્ષકોને રાજ્ય કક્ષાએ સન્માનિત કરવામાં આવ્યા હતા. અત્યાર સુધીમાં ૬૦૦૦ જેટલા ઇનોવેશનની નોંધણી રાજ્યસ્તરે થયેલી છે.

આ પ્રોજેક્ટને સમગ્ર શિક્ષણ સમુદાયનો સારો પ્રતિસાદ સાંપડ્યો. જેને લઈને રાજ્યમાં પ્રાથમિક શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં નવતર પ્રયોગો કરનાર શિક્ષક અને તેના નવતર પ્રયોગને પ્રોત્સાહિત કરવા તેમજ વધુને વધુ શિક્ષકો નવતર પ્રયોગો કરવા માટે પ્રેરણા મેળવે તે હેતુથી રાજ્યમાં ‘એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન ફેર’ યોજના વર્ષ - ૨૦૧૫-૧૬ થી શરૂ કરવામાં આવેલ છે.

તમામ જિલ્લામાં જિલ્લા/મ્યુ.કોર્પોરેશન કક્ષાના એજ્યુકેશન ઇનોવેશન ફેરનું પહેલાં આયોજન કરવામાં આવે છે. તેમાં પ્રાથમિક શાળાઓ, માધ્યમિક શાળાઓ તેમજ પ્રશિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ઇનોવેટીવ કાર્ય કરનાર શિક્ષકો - વ્યાખ્યાતાઓને આમંત્રિત કરવામાં આવે છે. તમામ જિલ્લામાં જિલ્લા કક્ષાએ પસંદિત એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશનનું પ્રદર્શન કરવા રાજ્ય કક્ષાના ‘એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન ફેર’ (Sharing Workshop)નું આયોજન હાથ ધરવામાં આવે છે.

આમ, રાજ્યના ઇનોવેટીવ શિક્ષકો - વ્યાખ્યાતાઓના પ્રોત્સાહન અને શૈક્ષણિક ગુણવત્તા સુધારણા માટે ‘એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન ફેર’ એક મહત્વપૂર્ણ પ્લેટફોર્મ બની રહે છે.

વર્તમાનમાં શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં ઇનોવેશનના વાતાવરણને પ્રોત્સાહિત કરવાની જીસીઈઆરટીની આ

પહેલમાં જીસીઈઆરટી તથા એસ્સાર ઓઈલ લિમીટેડ અને એસ્સાર ફાઉન્ડેશન વચ્ચે MoU થયેલ છે. એસ્સાર ફાઉન્ડેશન શિક્ષણ ક્ષેત્રે ગુણવત્તા લાવવા માટે કટિબદ્ધ છે અને પોતાની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા તેના માટે પ્રયત્નશીલ છે.

વર્ષ ૨૦૧૭-૧૮નું 'એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન ફેર'

માર્ગદર્શક બિંદુઓ

- ❖ આ ફેર જિલ્લા અને મહાનગરપાલિકા તેમજ રાજ્ય કક્ષાએ થશે.
- ❖ 'એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન ફેર' અન્વયે રાજ્યની સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓ, માધ્યમિક-ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓમા કાર્યરત ઇનોવેટીવ શિક્ષકો તેમજ પ્રશિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ઇનોવેટીવ કાર્ય કરનાર વ્યાખ્યાતાઓ પોતાનું એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન રજૂ કરી શકે છે.
- ❖ ઇનોવેટીવ શિક્ષકો-વ્યાખ્યાતાઓ પોતાનું એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન ગુગલ ફોર્મ લીંક-<https://goo.gl/forms/E6mnwOQxLe4QCmYy1> પર અથવા જીસીઈઆરટીની વેબસાઈટ

પર આપેલ લીંકમા તા. ૧/૧૧/૨૦૧૭ સુધીમાં સબમીટ કરી શકશે. જે તે જિલ્લાના શિક્ષકો-વ્યાખ્યાતાઓ ડાયેટની વેબસાઈટ પર પણ સબમીટ કરી શકે છે. એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશનનું બ્રોસર પણ સાઈટ પર ઉપલબ્ધ છે.

- ❖ એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન રજીસ્ટ્રેશન માટે ફોર્મ ગુજરાતી/અંગ્રેજીમાં ભરી શકાશે.
- ❖ જ્યાં ઇન્ટરનેટની સુવિધા ન હોય તેવા વિસ્તારના શિક્ષકો ઇનોવેશનની હાર્ડ કોપી જે તે જિલ્લાના ડાયેટમાં જમા કરાવી શકે છે.
- ❖ એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન અંગે વધુ વિગત માટે હિતેષ મોદી - ૯૪૨૮૭૩૦૭૦૧ અને મેહુલ દુદકિયા ૮૭૮૦૦૦૨૦૮૫ નો સંપર્ક કરી શકાશે.
- ❖ નીચે જણાવેલ QR Codeથી પણ એજ્યુકેશનલ ઇનોવેશન સબમીટ કરવા માટેની લીંક ઓપન થશે.

રીસર્ચ એસોસિએટ, જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર

ભાવ-પ્રતિભાવ

જીવનશિક્ષણના સપ્ટેમ્બરના અંકમાં 'મીઠી માવજત' ડૉ. ઋતા પરમાર અને ભાવેશ પંડ્યાનો લેખ ખૂબ જ પ્રેરણાદાયી રહ્યો. દિલ દીધું મેં બાળકોને તથા મારી જાદુઈ શાળા આ બંને લેખ ખૂબ જ રસપ્રદ રહ્યા. જીવનશિક્ષણના છેલ્લા ૩ અંક NASના પ્રેક્ટિસ પેપર સાથેનું પ્રેક્ટિકલ મટીરીયલ કાબિલે દાદ રહ્યું.....જીવનશિક્ષણના તંત્રી તેમજ સમગ્ર સંપાદક મંડળને દિલથી સલામ...

- ભાવેશ ડાહાણીયા-H-TAT,

આચાર્ય -સુપેડી કન્યા શાળા, તાલુકો-ધોરાજી, જિલ્લો-રાજકોટ

'જીવનશિક્ષણ' સપ્ટેમ્બર-૨૦૧૭નો અંક નવા રૂપ રંગ સાથે નિયમિત સમયે મળ્યો. અંક એક જ બેઠકે વાંચી જવાનું મન થયું. 'શબ્દ-સંગત'ના પ્રેરણાદાયી વિચારો ખૂબ ગમ્યા. જુલાઈ અને ઓગસ્ટ-૧૭ના NAS વિશેષાંક અંકો શાળા કક્ષાએ ખૂબ ઉપયોગી રહ્યા. નોખી માટીનો અનોખો માનવીમાં બાળ કેળવણીકાર જયંતભાઈ શુક્લના જીવનકવનનો પરિચય થયો. સેવકથી સદગુરુ (ગુરુત્વ)! ના પ્રકલ્પો, પ્રવૃત્તિઓ દરેક આચાર્ય, શિક્ષકે આચરણમાં મૂકવી જ રહી. અંકમાં શાળાકીય ઉપયોગી માહિતી જાણવા મળી. પ્રાથમિક શિક્ષણને વાચા આપતા આ અંકને દિન પ્રતિદિન નાવિન્યસભર બનાવનાર સંપાદક મંડળને લાખ લાખ અભિનંદન.

- આશિષભાઈ એમ.નાયી,

મુ.શિ. (HTAT), શ્રી કડિયાદરા સ્ટેશન (જલોદરા) પ્રા. શાળા, તા.-વડાલી, જિ. સાબરકાંઠા

આપના દ્વારા પ્રકાશિત થતા તમામ અંકો શાળાના સ્ટાફ દ્વારા વાંચવામાં આવે છે અને તેના દ્વારા સમગ્ર શાળા પરિવારને માર્ગદર્શન મળે છે.

- નડીયાપરા રવિકુમાર જે.,

મુ.શિ. શ્રી દાંતા પ્રાથમિક શાળા, જિ. બનાસકાંઠા

શિક્ષણમાં કઠપૂતળીઓનું સ્થાન

મૂ.લે. : મિસિસ મેહેર આર. કોન્ટ્રાક્ટર

ભાવાનુવાદ કરનાર : દત્તાત્રેય પાંડુરંગ નંદુરબારકર

ઈ.સ. ૧૮૬૨ માં 'શાળાપત્ર' ના નામથી શરૂ થયેલ આ માસિકને સર્જન ૧૫૫ વર્ષ પૂર્ણ થયેલ છે. વર્ષ ૧૯૫૬-૫૭માં શાળાપત્ર નામના આ માસિકે 'જીવનશિક્ષણ' નામ ધારણ કર્યું. આમ, આટલા લાંબા સમયથી શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં અવિરત ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ સાહિત્ય પ્રદાન કરતું રહેલું આ માસિક વર્તમાનમાં પણ જે વિષયની પ્રસ્તુતતા હોય તેવા એક લેખનું પુનઃ પ્રકાશન એક વર્ષ માટે દરેક અંકમાં કરશે. પ્રસ્તુત લેખ જીવનશિક્ષણ વર્ષ : ૧૦, જુલાઈ ૧૯૬૬ ના અંકમાંથી પુનઃ પ્રકાશિત કરેલ છે. ૨૦ મી સદીના વિચારકો પણ કઠપૂતળીઓ દ્વારા શિક્ષણની અગત્ય પર ભાર આપે છે તે જાણવા મળે છે.

ઝડપથી વિકસતા આપણા દેશમાં શિક્ષણક્ષેત્રે ઘણું કરવામાં આવ્યું છે. અત્યારના અભ્યાસક્રમોમાં સર્જનાત્મક કળાઓ માટે અવકાશ રહેલો છે. તેના પરિણામે બાળકને પોતાની કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરવાની તક મળે છે. જેથી તે પોતાની જાતને પ્રગટ કરી શકે.

માત્ર સર્જનાત્મક કળાઓ જ આધુનિક બાળકને પોતાના મગજમાં ઊભાં થતાં ભારણો અને તાણોને દૂર કરવામાં મદદગાર થઈ શકે છે. તેનાથી અનુભવ પ્રગટ કરવામાં સ્વતંત્રતા મળે છે અને પોતાનું વ્યક્તિત્વ વિકસાવવામાં અને સર્જનાત્મક શક્તિનો વિકાસ કરવામાં તે સારી તક પૂરી પાડે છે.

કઠપૂતળીઓ દ્વારા શિક્ષણ એ સર્જનાત્મક કળાનું એક સુંદર સ્વરૂપ છે. કારણ કે તેમાં કાપવું, દોરવું, ચિત્રકામ, સીવવું, બધા જ પ્રકારોનું હસ્તકામ અને અભિનય-આ બધી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. સમગ્ર રૂપે આ બધી બાબતો શિક્ષણની સાથે આનંદ અને રમૂજ આપે છે. કઠપૂતળીઓ દ્વારા અપાતા શિક્ષણના ઘણા ફાયદા છે. તેથી તેમનો ફાયદો ક્રમે ક્રમે ઉઠાવવો એ ઘણું જરૂરી છે.

સૌ પ્રથમ તો એ એક સમૂહપ્રવૃત્તિ છે. તેથી કરીને બાળકો અને ખાસ કરીને હાલનાં ઊગતી પેઢીનાં બાળકો-કે જેઓ સ્વાર્થી વલણનાં હોય છે- તેઓ સહકારની ભાવના શીખે છે. આ કાર્ય કરતી વખતે

બાળકમાં પોતાના વ્યક્તિત્વની ભાવના જાગે છે, જવાબદારીનું ભાન થાય છે, અને જે સમૂહનો તે એક ઘટક છે તેના વિષેની ફરજની ભાવના તેનામાં ઉત્પન્ન થાય છે.

બીજું, તે બાળકોને એક જાતની તાલીમ આપે છે, વળી કઠપૂતળીની રમત માટે અનુશાસનની કેટલી જરૂર છે તેનું તેને ભાન કરાવે છે. આ રમત માટે બાળકોના વૃંદને નાના પડદા પાછળ કામ કરવાનું હોય છે. આ જગા એટલી બધી સાંકડી હોય છે કે તેમાં દરેક જણ અનુશાસનનું પાલન ન કરે અને સહકારની ભાવના ન ખીલવે તો સ્ટેજ ઉપર પડદા પાછળ અવ્યવસ્થા અને ધમાલનું વાતાવરણ ઊભું થઈ જાય !

ત્રીજું એક મહત્ત્વનું તત્ત્વ એ છે કે આ પ્રકારનું શિક્ષણ દરેક બાળકને પોતાની લાગણીઓ યોગ્ય રીતે પ્રગટ કરવાની તક પૂરી પાડે છે. તે વખતે તેની સાથે સહાનુભૂતિ ધરાવતા નેતાની દેખરેખની જરૂર હોય છે - શિક્ષકની નહિ. એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે બાળકોને ભણવું ગમે છે, પરંતુ તેમને કોઈ (દબાણથી) ભણાવે એ ગમતું નથી. માટે આ રમત એવી રીતે ગોઠવવી જોઈએ કે જેથી બાળકમાં રહેલું ઉત્તમ તત્ત્વ બહાર આવી શકે.

ચોથો મુદ્દો એ છે કે આ જાતની રમતો બાળકોમાં શરીર અને મનનો સુમેળ સાધે છે અને કોઈ પણ જાતની ખબર પડ્યા વગર કાર્યરત રહીને બાળકો આ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરતા હોય છે.

કઠપૂતળીનું નાટક કલ્પનાશક્તિને ખીલવે છે, સુંદર અને ઘાટીલા શરીરની પ્રવૃત્તિઓનો વિકાસ કરવામાં મદદગાર બને છે. કારણ કે આ જાતના નાટકમાં કઠપૂતળીના પાત્રને અનુકૂળ થાય એવા અભિનયની અને હાવભાવોની જરૂર પડે છે.

ઘણી વખત આવું નાટક, બાળકની અને ખાસ કરીને બીકણ હોય અથવા સહેજ મંદબુદ્ધિવાળું હોય તેવા બાળકની સુષુપ્ત શક્તિને જાગ્રત કરે છે. કારણ કે આવું બાળક વર્ગમાં મંદ હોવા છતાં કઠપૂતળીના નાટક મારફતે ઘણું પ્રકાશમાં આવે છે, આવું બાળક તેના

વર્ગના મિત્રો કરતાં હસ્તકૌશલ્યમાં વધુ પ્રગતિશીલ હોય છે.

બાળકની જુદી જુદી શક્તિઓનો કઠપૂતળીઓના ખેલ મારફતે વિકાસ થાય છે. દાખલા તરીકે તેનું સંગીત, રમૂજ નકલ કરવાની વૃત્તિ, નિબંધ, લેખનકાર્ય, વ્યવસ્થા કરવાની શક્તિ, કાળજીપૂર્વક કામ કરવું અને ઢીંગલીઓ બનાવવી વગેરે પ્રગટ થાય છે. જ્યારે વધુ કાળજીપૂર્વક અને નિષ્ઠાપૂર્વક કામ કરનારાં બાળકો આવા ખેલ મારફતે તેમની માનસિક ખેંચતાણોને દૂર કરે છે.

આ ખેલ છટાદાર ભાષણ કરવાની છટાનો વિકાસ કરે છે. તેથી ભાષા-શિક્ષણમાં કીમતી ફાળો આપે છે. તોતડું બોલનારાં અથવા માનસિક આઘાતથી અચકાતાં બાળકોને આ ખેલથી અનહદ ફાયદો થાય છે. થોડા જ વખતમાં તેઓ પોતાની ખોડખાંપણમાંથી મુક્ત થાય છે કારણ કે તેનાથી આત્મવિશ્વાસ જાગ્રત થાય છે.

કઠપૂતળીઓ દ્વારા શિક્ષણથી ઉપર વર્ણવેલા બધા જ ફાયદા થાય છે. તે ઉપરાંત દરેક બાળકને સૂચનો આપવાની તક મળે છે અને ખોડખાંપણવાળા બાળકને એક માનસિક ઉત્તેજક તરીકે તે કામ આપે છે.

હમણાં સુધી આપણે કઠપૂતળી દ્વારા શિક્ષણના બધા જ ફાયદાઓનું વર્ણન કર્યું. પરંતુ આ શિક્ષણને આપણે રચનાત્મક નાટકથી જુદું પાડી નહિ શકીએ. કઠપૂતળી દ્વારા અપાતું શિક્ષણ અને રચનાત્મક નાટક સાથે સાથે જ જાય છે. તેથી આ શિક્ષણને હસ્તોદ્યોગની માફક ન વાપરવું જોઈએ અને વર્ગમાં બનાવેલી કઠપૂતળીઓને ખાલી શોભાની વસ્તુઓ ન સમજવી જોઈએ. એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે જ્યાં સુધી કઠપૂતળીઓનું નાટ્યીકરણ ન કરી શકાય અને જ્યાં સુધી તેમને આ રીતે સજીવ ન બનાવી શકાય ત્યાં સુધી કઠપૂતળી શિક્ષણમાં ઉપયોગી સાધન તરીકે લઈ શકાય નહીં.

ટૂંકમાં કહીએ તો રચનાત્મક નાટકમાં સુસંસ્કારી ભાષા અને સુધારેલા હાવભાવનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. કઠપૂતળીનો ખેલ અને રચનાત્મક નાટક એ બંને રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ છે અને તે બાળકોની રમતમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ તેમની એક ભાવ ભજવવાની દુનિયામાં બધા જ બાળકો કાર્યરત રહે છે અને કોઈ પણ વસ્તુનો કે કોઈ પણ વ્યક્તિનો ભાગ ભજવે છે. આ બધી રમત તેમણે મેળવેલા અનુભવોનું

આવિષ્કરણ કરવાની છે તેમજ સહાનુભૂતિપૂર્વક માર્ગદર્શન નીચે જે અનુભવોનો વિકાસ થાય છે તેમનો આવિષ્કાર કરવા માટે પણ આ રમત છે. બાળકોનો નેતા ઉત્સાહી હોવો જોઈએ અને બાળકોને પોતાની લાગણીઓને સરસ શારીરિક હલનચલનો દ્વારા અનુભવવા દેવા જોઈએ, મૂકદશ્ય (Pantomime) જેવા પ્રકારોથી તેમજ સુધારેલા પ્રકારોના સંવાદોથી વાર્તાઓ રજૂ કરીને પણ અનુભવની તકો બાળકોને આપવી જોઈએ.

કઠપૂતળીની રમતની વ્યાવહારિક બાજુ તરફ હવે આપણે જરા ધ્યાન આપીએ. જુદી જુદી જાતની શૈક્ષણિક કઠપૂતળીઓ તૈયાર કરી શકાય છે. તે સસ્તામાં સસ્તા કાચા માલમાંથી બની શકે છે. તદ્દન નાખી દેવામાં આવે એવી હલકી વસ્તુઓમાંથી તે તૈયાર થઈ શકે છે. દાખલા તરીકે કાગળ, પૂંઠા, ખાલી કાર્ટ્રીન (વ્યંગ-ચિત્રો) નકામી લાકડાની પટ્ટીઓ, બટન મણકા, છીપ, નાળિયેરની કરચલીઓ, પેક કરવાનું પરાળ, ટૂંકમાં શિક્ષક ધારી શકે એવી ગમે તેવી હલકી, નકામી ગણાતી વસ્તુઓમાંથી કઠપૂતળીઓ તૈયાર થઈ શકે છે.

આઠ વર્ષથી બાર વર્ષ સુધીનો સમય બાળકોને કઠપૂતળીઓનો ખેલ શિખવાડવા માટે ઉત્તમ ગણાય. બાળકોની આ ઉંમર અતિશય પ્રેરણાત્મક અને સર્જનાત્મક છે. કોઈ માણસ આ ઉંમરનો ઉપયોગ બાળકોની કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ કરવા માટે તેમ જ મોટા થયા પછી કલ્પના ખીલવવા માટે કરે તો તે ઘણો જ કિંમતી છે. આ ઉંમરમાં તેઓ આત્મવિશ્વાસ વધારે તો તેઓ પોતાની કારકિર્દીમાં વધુ સારા વિદ્યાર્થીઓ બનશે. તેમ જ તેઓ વધારે બુદ્ધિશાળી બનશે અને ઉપયોગી નાગરિકો થઈ શકશે. હસ્તોદ્યોગ માટે આપેલા સમયમાં શિક્ષક એકદમ કઠપૂતળીના કાર્ય તરફ જઈ શકશે નહિ. પરંતુ આ કઠપૂતળીનો કાર્યક્રમ છ અઠવાડિયાં સુધીનો રાખવો જોઈએ. તેમાં દરરોજ ચાર કલાકનું કામ કરવું જોઈએ. કઠપૂતળીઓ તૈયાર કરવાનું કામ ઘણું સહેલું છે તે માટે એક બે પાઠ આપવા જોઈએ. બાકીનો સમય નાટ્યીકરણ કરીને વાર્તાકથન માટે ગાળવો જોઈએ. ભૂગોળ, વિજ્ઞાન, શરીરશાસ્ત્ર વગેરે નાટ્યનો ઉપયોગ કરવો હોય તો કળાશિક્ષકે ઉપરના વિષયોના શિક્ષકો સાથે ગાઢ સંપર્ક રાખીને કામ કરવું જોઈએ, મદદ કરવી જોઈએ. જ્યારે જ્યારે બીજા વિષયોના શિક્ષકોને (કઠપૂતળીઓનો ઉપયોગ કરીને) વિષય શિક્ષણ આપવું મુશ્કેલ પડે ત્યારે કલાશિક્ષકે

તેમને મદદ કરવી જોઈએ. દાખલા તરીકે કલાશિક્ષક જુદા જુદા વિષયોના શિક્ષકોને કઠપૂતળીઓનો ઉપયોગ કરીને બાળકને નીચેના જેવા વિષયો ઉપર કામ કરવા માટે સૂચન આપી શકે છે.

- (૧) પંજાબી લોકોના જીવનનો ૧ દિવસ.
- (૨) વાંસનો ઉપયોગ.
- (૩) તુવેર કે વટાણામાં પોષકતત્ત્વ કેટલું ?
- (૪) કચરાપેટીની ઉપયોગિતા.

નિશાળના બાળકો જો દીવાલ ઉપર લખાણ લખી કે લીટા તાણીને બગાડ કરતાં હોય અથવા તો પોતાનાં પુસ્તકો અને સાધનવસ્તુઓ બાબતે બેદરકાર બનતા હોય તો કઠપૂતળીની રમત માટે શિક્ષક નીચે મુજબનું મથાળું સૂચવે ‘હું એક દીવાલ છું. બાળકો મારો કેવો દુરુપયોગ કર્યા કરે છે. અથવા તો હું તમારી ચોપડી છું. તમને જ્ઞાન આપું છું. છતાં પણ મારી સાથે તમે કેવી રીતે વર્તો છો ?’

આ રીતે ઢીંગલીઓ મારફતે બાળકો ક્રિયા કરીને શીખશે. પુસ્તકો મારફતે જ્ઞાન મેળવવા કરતા આ રીત વધુ સહેલી હશે. ઢીંગલીઓના વર્ગનો આ અનુભવ

તેઓ કદી ભૂલશે નહીં. આ ઉપરાંત તેમના મનનો થાક ઉતરી જશે, પરંતુ આ બધું ઘણી ધીરજથી કરવા જેવું કામ છે. તેમાં તે જ શિક્ષક અને માર્ગદર્શક ફાવી શકશે જેનામાં ધીરજ હોય. મારા અનુભવથી કહું છું કે આ પ્રકારના શિક્ષણથી બાળકોનું કાર્ય ઘણું જ સફળ બનશે. શિક્ષકને એટલો બધો ફાયદો થશે કે જાણે કે એક ચમત્કાર ન થયો હોય.

બાળક નાટ્યકરણની લાગણીમાં ઘણો નવો અનુભવ મેળવશે. દા.ત. શોકમાં તે ભવ્યતાનો અનુભવ કરશે, શક્તિનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરશે. સહાનુભૂતિમાં ઉખાભરી લાગણીઓ અનુભવ કરશે. તેમજ આનંદમાં સ્વતંત્રતા અનુભવશે, તિરસ્કાર અને લોભમાં અધઃપતનની લાગણીનો અનુભવ કરશે. આ રીતે કઠપૂતળીઓ મારફતે પ્રાપ્ત કરેલા શિક્ષણમાં તેમજ સર્જનાત્મક નાટકને લીધે બાળક બીજાઓની લાગણીઓ તરફ તેમજ વિચારો તરફ વધુ ભાવનાશીલ બનશે. પીટર સ્લેડની ભાષામાં કહીએ તો આ પ્રકારનો અનુભવ થવો એ તેના અભ્યાસનું એક મહત્ત્વનું અંગ છે.

(સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૭ના અંકમાં આ કોલમમાં શાળાપત્રના પ્રારંભ વર્ષમાં ૧૮૬૨ લખાયું છે જેને બદલે ૧૮૬૨ વાંચવું.)

૬ ઓક્ટોબર - વિશ્વ સ્મિત દિન પર ખાસ...

જેમ સંવેદનશીલ અને સમજદાર વ્યક્તિ આખા જગતને પોતાનામાં સમાવે છે તેમ પ્રસન્ન અને હસતા રહેવાનો ગુણ બીજાના હૃદયમાં પહોંચવા માટેનો રસ્તો બનાવી આપે છે. એક સુંદર અને પ્રસન્ન વ્યક્તિત્વ આપોઆપ જ બીજાના હૃદયની ભાવનાનું પ્રતિબિંબ હોય છે.

માટે જ કોઈએ કહ્યું છે :

સ્મિત માટે કોઈ ખર્ચ થતો નથી, પણ ઘણું પામી શકાય છે.

જેને મળે એ ખુશ થાય છે- દેનારને નુકસાન થતું નથી.

એ ક્ષણિક છે, પણ સ્મૃતિપટ પર સદા રહે છે.

કોઈ એટલા અમીર નથી કે એના વગર ચલાવી શકે.

કોઈ એટલા ગરીબ નથી કે એના ફાયદા ન મેળવી શકે.

એ થાકેલાઓને માટે આરામ સમાન છે.

નિરાશ લોકો માટે આશાનું કિરણ છે.

એટલા માટે જ તો ન ભીખમાં, ન ખરીદવાથી,

ન ઉધાર માગવાથી, કે ન ચોરી કરવાથી મળે છે.

કારણ, એ એવી ચીજ છે જ્યાં સુધી કોઈને કામ ન આવે,

ત્યાં સુધી કોઈ કામની નથી.

આખા દિવસની દોડાદોડી પછી અમુક લોકો એવા છે,

જે એટલા થાકેલા હોય છે કે હસી પણ ના શકે,

તો એવા લોકોને સ્મિત આપો.

સૌથી વધુ સ્મિતની જરૂર એમને જ છે,

જે બીજાને સ્મિત નથી આપી શકતા.

યાદ રાખો

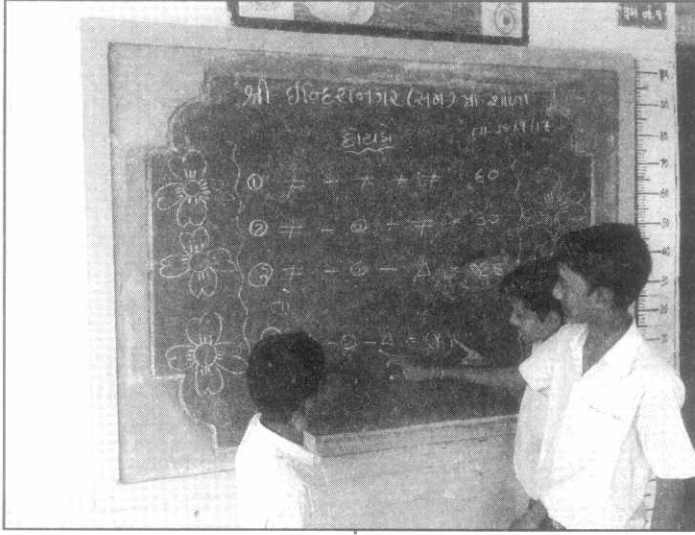
પ્રસન્નતા કે સ્મિત સંસર્ગજન્ય ચેપી રોગ છે. એકમાંથી બીજામાં ફેલાય છે. ચહેરાને સુંદર બનાવવા માટે દુનિયાનો સૌથી સહેલો અને સસ્તો ઉપાય છે.

છોટી બાતેં થકી નવતર કામ...

- ચેતન પટેલ

(ઇનોવેશન માટે રાષ્ટ્રપતિ ભવનનું નિમંત્રણ પામનાર પ્રાથમિક શિક્ષિકા શ્રી નીપાબેન ભટ્ટના કાર્યોનો પરિચય કરાવે છે સૃષ્ટિ સંસ્થાના કો ઓડીનેટર શ્રી ચેતનભાઈ પટેલ)

તેમનું નામ નીપા અશોકકુમાર ભટ્ટ. બનાસકાંઠા જિલ્લાના ડીસા તાલુકામાં પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક તરીકે ફરજ બજાવે છે. સમગ્ર..... ગુજરાતમાં આ જિલ્લો અને તેમાં ડીસા તાલુકો આગવું સ્થાન ધરાવે છે. કેટલીક..... બાબતોમાં ડીસા અનોખી સિદ્ધિઓ ધરાવે છે. સમગ્ર ભારતમાં સૌથી

વધારે શાળાઓ ધરાવતો તાલુકો પણ ડીસા જ છે. સમગ્ર ભારતમાં બટાકા ઉત્પાદન માટે સદાય અગ્રેસર એટલે ડીસા. આટલા મોટા અને ચોક્કસ ખાસિયત ધરાવતા તાલુકામાં ફરજ બજાવતી એક શિક્ષિકાના પરિચયની અહીં વાત કરવી છે. તેમની સાથે વાતચીત દરમિયાન તે કહે છે 'ડીસા તાલુકામાં મને તારીખ ૫ જુલાઈ ૨૦૧૦ થી ઉચ્ચતર પ્રાથમિક વિભાગમાં ફરજ બજાવવાની તક મળી છે. બસ ત્યારથી જ હું ડીસા તાલુકાના ઇન્દિરાનગર(સમ.) પ્રાથમિક શાળામાં નોકરી કરું છું. ઉચ્ચતર પ્રાથમિક વિભાગમાં ગણિત અને વિજ્ઞાનના શિક્ષક તરીકે છેલ્લા છ વર્ષથી શિક્ષિકા તરીકે ફરજ બજાવું છું.' તેઓ શાળામાં અભ્યાસ કરતાં બાળકો માટે અનોખું અને નવતર કરતાં રહે છે. આવું અવનવું કરતાં એક નાના વિચાર સાથે તેમણે એક નાની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી.

બાળકોના માનસિક વિકાસ માટે પ્રયત્નો કર્યા. બાળકોમાં મેન્ટલ એબિલિટી વધે તે માટે તેમણે 'મેન્ટલ એબિલિટી ડેવલોપમેન્ટ' માટેના પ્રયત્નો કર્યા. વિવિધ વય જૂથનાં બાળકો માટે કોયડાનો અભ્યાસ કર્યો. આવા

કોયડા એકઠા કર્યા. નવા બનાવેલ અને શોધેલા આ કોયડાને સરળથી કઠિન તરફ ગોઠવ્યા. આ કોયડાને શાળામાં નિયમિત રજૂ કરવાનું વિચાર્યું. કોયડા વિશે વાત કરતાં તે કહે છે 'મારા દ્વારા નિયમિત એક કોયડો

રજૂ કરવામાં આવે છે. મારા આ કામની ધીમી અને મક્કમ શરૂઆત થઈ છે. કોયડા અને તેના ઉકેલ અંગેની મારી સહજ અને સરળ પ્રક્રિયા હોઈ બાળકો પણ હસતાં રમતાં અહીં જોડાય છે એવું અનુભવાય છે.' શાળામાં પણ ધીરે ધીરે આ અનોખી પ્રવૃત્તિની અસર થતી

હોવાનું જોવા મળે છે. શાળામાં અને અન્ય શાળાઓમાં આ પ્રવૃત્તિ વધવા માંડી અને સ્વીકારાયેલ છે.

માત્ર ગણિત કે વિજ્ઞાન વિષય માટે જ નહિ, પણ બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે તેમના દ્વારા પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે. છેલ્લા કેટલાંક વર્ષોથી નિયમિત આ કાર્ય કરવાને લીધે તેમને આજ સુધીમાં બાળકો દ્વારા નિર્માણ કરવામાં આવેલ અનેક પઝલ્સ એકઠી કરવામાં સફળતા મળી છે. બાળકો દ્વારા બનાવાયેલ ૮૦૦ કરતાં વધારે પઝલ્સનો તેમણે સંગ્રહ કર્યો છે. સંગીતમાં વિશારદ અને શિક્ષા વિશારદ ઉપરાંત શાસ્ત્રીય નૃત્યમાં પણ વિશારદ સુધીની લાયકાત તે ધરાવે છે. યુવક સેવા અને સાંસ્કૃતિક વિભાગ દ્વારા આયોજિત અનેક કાર્યો અને કાર્યક્રમ સાથે તેઓ જોડાયેલ છે. યુનિવર્સિટી કક્ષાના યુવક મહોત્સવમાં મહત્વની જવાબદારી તેઓએ નિભાવેલ છે. જિલ્લાથી પ્રદેશ અને રાજ્ય સુધી વિવિધ સ્પર્ધામાં તેમણે નિર્ણાયક તરીકે સેવા આપેલ છે. ખેલમહાકુંભ અને કલામહોત્સવમાં એક શિક્ષક તરીકે સ્પર્ધામાં જોડાઈ જિલ્લા કક્ષાએ પ્રથમ નંબર પ્રાપ્ત કર્યો છે. આ શોખ

શ્રુ પત્રશિક્ષણ

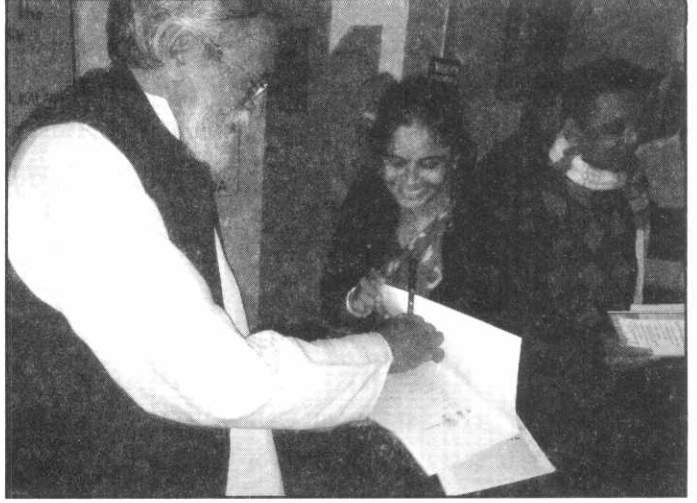
માટે તેઓ કહે છે કે 'છેલ્લા ચાર વર્ષથી હું આ પ્રકારના કાર્યક્રમમાં નિર્ણાયક તરીકે જવાબદારી નિભાવું છું. હું વિવિધ કલાઓ યોગ્ય રીતે શીખી છું અને શીખવવા પ્રયત્ન કરું છું.'

એક શિક્ષક તરીકે તેઓ વિદ્યાર્થીઓ સાથે સતત અને સતત કામ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. અત્યાર સુધીમાં તેમણે બાળકોના નવતર વિચાર અને તેના અમલીકરણ માટે ચોક્કસ કામ કર્યું છે. શિક્ષણમાં નવું નવું જાણવા અને અમલ કરવાના તેમના શોખને લીધે તેઓ કેટલીક સંસ્થાઓ સાથે જોડાઈને કાર્ય કરે છે. તેઓ હાલ સૃષ્ટી ઓર્ગેનાઇઝેશન ઉપરાંત ગુજરાત સ્કીલ ઇન્ડિયા ક્રિએટર ગ્રુપ, પૂના-મહારાષ્ટ્ર સાથે જોડાયેલ છે. તેઓ કહે છે કે 'આ અને આવી અન્ય સંસ્થાઓ સાથે કામ કરતાં કરતાં તેઓ ખૂબ શીખ્યાં છે. બાળકોના નવતર વિચાર કઈ રીતે જોવા અથવા આ માટે તેમને કઈ રીતે પ્રોત્સાહિત કરવા તે મને શીખવા મળ્યું. મારા આ કામને લીધે મારો નવતર વિચાર મને અનોખી તક આપી ગયો. સમગ્ર ભારતમાંથી પસંદ કરેલ ૩૦ બાળકો અને ૧૫ અધ્યાપકોની યાદીમાં મારા નવતર વિચારને લીધે મને ૫ થી ૭ નવેમ્બર ૨૦૧૬ સુધી રાષ્ટ્રપતિ ભવન સુધી પહોંચવાની તક મળી. મને આ અનોખો અવસર સૃષ્ટિ દ્વારા મળ્યો છે. મારા પાણીની બચત કરતા સ્વચ્છતા સંકુલના નવતર વિચારને લીધે મને રાષ્ટ્રપતિ ભવન અને નેશનલ ઇનોવેશન ફાઉન્ડેશન, ન્યુ દિલ્હી સાથે જોડાઈને કામ કરવાની તક મળી. મારે માટે આ અનોખી તક હતી. અનેક નવતર વિચાર કરનાર શિક્ષકો અને બાળકો સાથે કામ કર્યા પછી મેં આ પ્રકારનું એક પુસ્તક બનાવવાનું

નક્કી કર્યું.'

ભારતરત્ન ડૉ. અબ્દુલ કલામ સાહેબના જન્મદિવસ ૧૫ મી ઓક્ટોબરને આઈ.આઈ.એમ. અમદાવાદ ખાતે પદ્મશ્રી અનિલ ગુપ્તાની ઉપસ્થિતિમાં ઉજવવાનું નક્કી થયું. આ વખતે સમગ્ર ભારતમાંથી નીપાબેનને તેમના બાળકો સાથેના કોયડાના વિશેષ કામને લીધે તથા અબ્દુલ કલામસરને નામે અપાતા ઇગ્નાઈટ એવોર્ડ માટે વિચારો મોકલવાનાં આયોજન રૂપે નિમંત્રણ મળ્યું. આ કામમાં તેમણે તેમની સાથે જોડાયેલ કે નિમંત્રણ પામેલ શિક્ષકો અને એવા જ વિદ્યાર્થીઓ સાથે કામ કર્યું. આવા નેશનલ લેવલના કાર્યક્રમમાં તેમણે સૌએ સાથે મળી શોધ સૃષ્ટી પુસ્તકનું નિર્માણ કરવાનું વિચાર્યું. વિવિધ બત્રીસ નવા વિચાર આપનાર શિક્ષકો કે બાળકો અંગે તેમનું પુસ્તક તૈયાર થયું.

આઈ.આઈ.એમ અમદાવાદના પ્રોફેસર હની બી નેટવર્ક અને સૃષ્ટિના સંયોજક પદ્મશ્રી અનિલ ગુપ્તાના હસ્તે મહેસાણા સ્થિત કાવેરી ડે કેર સ્કૂલ ખાતે નેશનલ ક્રિએટીવ વર્કશોપના સમારંભમાં તેમના આ પુસ્તકનું વિમોચન કરવામાં આવ્યું. આ પુસ્તક આજે આઈ.આઈ.એમ અમદાવાદ દ્વારા સંચાલિત શોધ સૃષ્ટી ટીયર્સ ઇનોવેશન એટ ગ્રાસ રૂટ અંતર્ગત વેબ સાઈટ માટે પસંદ થયેલ છે. આ પુસ્તક વિમોચન અને પ્રકાશન આઈ.આઈ.એમ અમદાવાદ, સૃષ્ટિ ઓર્ગેનાઇઝેશન અને યુવા ગ્રીન ફાઉન્ડેશન, ખરસદા દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. આ પુસ્તક આજે સૃષ્ટિની લાયબ્રેરીમાં સ્થાન

પામ્યું છે. આ ખૂબ ગૌરવની વાત છે. પોતાના સંગીત અને લેખનના શોખ વિશે જણાવતાં કહે છે કે ‘ભારત સરકારના વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી વિભાગ અંતર્ગત નેશનલ ઇનોવેશન ફાઉન્ડેશન દ્વારા એ.પી.જે.અબ્દુલ કલામ ઇન્નાઈટ એવોર્ડ માટે ક્રિએટિવ વર્કશોપના એન્થમના સર્જન કરવાની તક મળી. આજે આ ગીત નેશનલ ઇનોવેશનનું એન્થમ તરીકે સ્વીકારાયેલ છે. સોચેંગે સોચેંગે હમ સોચેંગે... નર્ફ રાહ કો પાયેંગે...આ ગીતના સર્જન માટે બે નામ જોડાયેલ છે. તેમાં એક મારું નામ હોવાનો મને સંતોષ છે.આ ગીતના રેકોર્ડિંગમાં એક ગાયક તરીકે મને જોડાવાની તક મળી અને એ ગીત આજે સમગ્ર ભારતમાં ક્રિએટિવ વર્કશોપમાં વાગે છે.’ આ ગીત અને તેના અનુભવો સાથે વાત કરતાં તેમણે જણાવ્યું કે ‘સંગીત અને નૃત્ય મારા શોખ નહીં જીવન છે.’

પોતાની શાળાનાં બાળકો અને તેમના દ્વારા તૈયાર થયેલ કોયડા અને તેની પ્રક્રિયાની ઇન્ડિયા બુક ઓફ રેકોર્ડ અને એશિયા બુક ઓફ રેકોર્ડ સુધી નોંધ લેવાય તે માટેની પ્રક્રિયા કરવાનું વિચારી રહ્યાં છે. આ કામને રેકોર્ડ બુકમાં સમાવવા માટેની ચોક્કસ પ્રક્રિયા અત્યારે પ્રગતિમાં છે. ગણિત-વિજ્ઞાન ઉપરાંત પૂર્વશાળાના બાળકો માટેના પ્રકાશન માટે પણ તેઓ કાર્યરત છે. તેઓ કહે છે કે શિક્ષણ અને સંસ્થામાં નવતર કાર્યો કરી તેનું ડોક્યુમેન્ટ કરવાથી જ આ શક્ય બન્યું છે. તેઓના જણાવ્યા મુજબ તેમની શાળાના બાળકો ખૂબ જ ઝડપથી ગણિતનો કોઈ પણ પ્રકારનો કોયડો ઉકેલવા

તત્પર હોય છે. આ રીતે ગણિત શિક્ષણ કરવું તેમને ગમે છે. આ માટે સતત શીખતા રહેવું તેમને ગમે છે. તેઓ પોતાના કોયડા અને અન્ય વિગત નિયમિત રીતે www.neepabhadd.blogspot.comમાં અપડેટ કરે છે.

શિક્ષક સર્વાંગી વિકાસ કરાવી શકે છે. આ માટે શિક્ષકે શીખતાં રહેવું પડે છે. દર વર્ષે ગણિત વિજ્ઞાન પ્રદર્શન અને આવા અન્ય કાર્યક્રમોમાં જોડાઈ તે બાળકોની શક્તિ બહાર લાવવા કાર્ય કરે છે. સમગ્ર ગુજરાતના ઇનોવેટર્સની એક કોંફરન્સ સાપુતારા ખાતે યોજાઈ હતી. સમગ્ર દેશમાંથી રાષ્ટ્રપતિ ભવનનું નિમંત્રણ મેળવવા બદલ ગુજરાતના છ શિક્ષકો સાથે મા.શિક્ષણમંત્રીશ્રીને હસ્તે તેમનું બહુમાન થયું તે દિવસ તેમના માટે સુવર્ણ દિવસ છે એવું જણાવતા તેમણે કહ્યું કે બનાસકાંઠા જિલ્લાની વિશેષ મહિલા તરીકે વિદ્યામંદિર ખાતે તેમનું સન્માન થયું છે. પોતાની આ વિશેષ સિદ્ધિ અને સન્માન માટે તેઓ પરિવારના સભ્યો અને તેમના પતિનો વિશેષ આભાર માનતા કહ્યું કે ‘સતત શોધવા અને લખવાના કામમાં જો પરિવારે મદદ ન કરી હોત તો આટલા કોયડા કે પુસ્તક લેખનનું કામ શક્ય બન્યું ન હોત.’

શિક્ષણમાં ઉપયોગી નવાચાર અને તેના અમલ માટે સતત પ્રયત્નશીલ આ શિક્ષિકાને તેમના આ નવતર કાર્ય બદલ અભિનંદન.

કો.ઓર્ડિનેટર,
શોધયાત્રા (શોધસૃષ્ટિમાંથી સાભાર)

“સ્વચ્છ ભારત મિશન” અને “સ્વચ્છતા પખવાડિયા” અંતર્ગત રાજ્ય કક્ષાની ચિત્ર સ્પર્ધા

જીસીઈઆરટી દ્વારા ઉપરોક્ત કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૫ સપ્ટેમ્બર થી ૨૦ સપ્ટેમ્બર દરમિયાન શાળા કક્ષાએથી રાજ્ય કક્ષા સુધીની વિવિધ સ્પર્ધાઓ યોજવામાં આવી હતી. જે અંતર્ગત ૧૮ સપ્ટેમ્બરના રોજ રાજ્ય કક્ષાની ધોરણ ૧ થી ૫ની ચિત્ર સ્પર્ધા ડાયેટ ગાંધીનગર મુકામે યોજાઈ હતી. જેમાં સમગ્ર રાજ્યમાંથી ૩૩ સ્પર્ધકોએ ભાગ લીધો હતો. આ સ્પર્ધામાં જીસીઈઆરટીમાંથી સચિવશ્રી, બી. સી. સોલંકી, પ્રોજેક્ટ ઓફીસરશ્રી વી. આર. ગોસાઈ વિશેષ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

વિવિધ જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનના ચિત્રકલાના વ્યાખ્યાતાઓએ આ સ્પર્ધામાં નિર્ણાયક તરીકે સેવા આપી હતી. જેમાંથી પસંદ થયેલ પાંચ શ્રેષ્ઠ ચિત્રોના વિદ્યાર્થીઓની યાદી નીચે મુજબ છે.

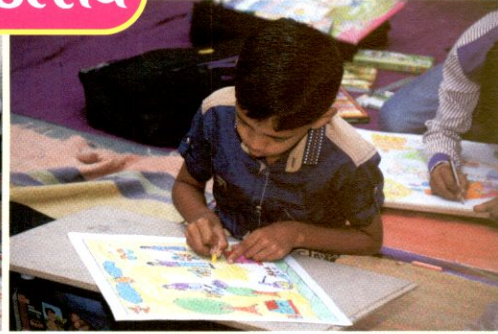
ક્રમ	વિદ્યાર્થીનું નામ	શાળાનું નામ
૧	કાજલ પી. કુશવા	વાસદ કન્યા પ્રા. શાળા, તા. વલાસણ, જિ. આણંદ
૨	ખોખરીયા આશા વી.	ગણેર પ્રા. શાળા, તા. પોશીના જિ. અરવલ્લી
૩	દ્રુવિ વી. વાડુ	ભવાનદગડ પ્રા. શાળા, તા. વઘઇ, જિ. ડાંગ
૪	શાહ યાસ્મીન એ.	પાનોલી પ્રા. શાળા, તા. અંકલેશ્વર, જિ. ભરુચ
૫	વસાવા હેમાંગીની કે.	વીરપોર પ્રા. શાળા, તા. નાંદોદ, જિ. નર્મદા

NAS ડિસ્ટ્રીક્ટ કો.ઓર્ડિનેટર તાલીમ કાર્યક્રમમાં ઉપસ્થિત મા. અનિતા કરવાલ અને અન્ય મહાનુભાવો

કલાઉત્સવ

ઓક્ટોબર - ૨૦૧૭

લવાજમ : 100-00

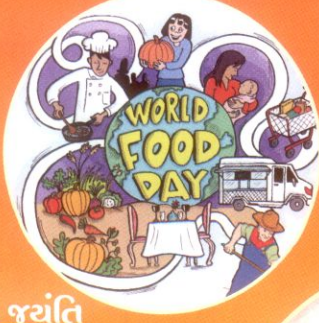
વિશ્વ સંગીત દિન

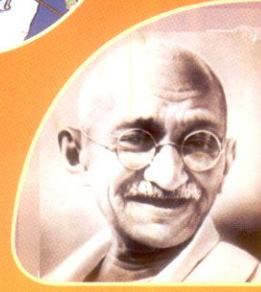
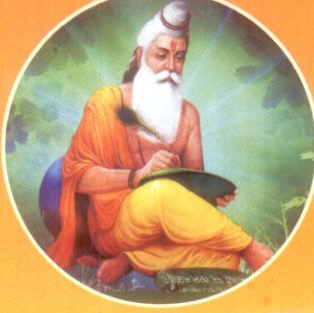
વન્ય પ્રાણી જીવન સપ્તાહ

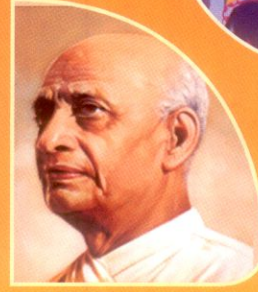
વિશ્વ અન્ન દિન

મહર્ષિ વાલ્મીકિ જયંતિ

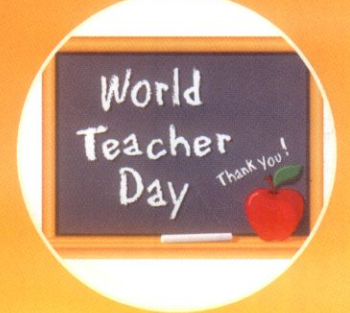

મહાત્મા ગાંધી જયંતિ

સરદાર પટેલ જયંતિ

વિશ્વ શિક્ષક દિન

એ.પી.જે. અબ્દુલ કલામ
જન્મ જયંતિ

હસ્ત પ્રક્ષાલન દિન

વિશ્વ સ્મિત દિન

Book-Post

તંત્રીશ્રી

જીવનશિક્ષણ

ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ

સેક્ટર-૧૨, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૧૬.

નિયામક, જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર વતી માલિક, મુદ્રક અને પ્રકાશક સચિવ, જીસીઈઆરટી, સેક્ટર-૧૨, ગાંધીનગર

પ્રોસેસિંગ અને મુદ્રણ : સરકારી ફોટો લીથો પ્રેસ, અમદાવાદ